

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI

FACULTATEA DE PSIHOLOGIE ȘI ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI

ȘCOALA DOCTORALĂ —PSIHODIAGNOSTIC ȘI INTERVENȚII PSIHOLOGICE

VALIDATE ȘTIINȚIFIC

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**O ABORDARE MULTI-NIVELARĂ A
COMPORTAMENTULUI DE BULLYING ÎN RÂNDUL
COPILOR ȘI ADOLESCENȚILOR: MECANISME ȘI
PREVENȚIE**

AUTOR: DOCTORAND BALAN RALUCA

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC: PROF. UNIV.DR. DOBREAN ANCA

CLUJ-NAPOCA 2021

MULȚUMIRI

Pentru început, aș dori să-mi exprim recunoștința față de coordonatorul științific al acestei lucrări, Profesor Anca Dobrean, pentru contribuția științifică, sugestiile și îndrumarea oferită pe parcursul realizării studiilor științifice, precum și pentru suportul și acceptarea necondiționată, dovedite pe parcursul anilor de doctorat. Recunoștința și mulțumirile mele merg deopotrivă și către Profesor Daniel David, Profesor Aurora Szentagotai, Conferențiar Oana David și toți ceilalți membri ai Departamentului de Psihologie Clinică și Psihoterapie din cadrul Universității Babeș-Bolyai pentru cunoștințele științifice valoroase oferite pe parcursul studiilor mele doctorale. De asemenea, aș dori să le mulțumesc colegilor din cadrul Școlii Doctorale Psihodiagnostic și Intervenții Psihologice Valide Științifice, pentru sugestiile oferite precum și pentru prietenia lor. Nu în ultimul rând, le sunt profund recunoscătoare părinților și prietenilor mei, pentru răbdarea și suportul necondiționat acordat în demersurile mele profesionale.

Note.

(1) Prin aceasta se certifică (BALAN RALUCA) următoarele:

(a) Teza și rezumatul de față include contribuția originală a drd. BALAN RALUCA de pe parcursul programului doctoral;

(b) Părți ale tezei au fost deja publicate sau submise spre publicare; acestea au fost marcate cu citări în notele de subsol în cadrul tezei. Alți co-autori au fost incluși în publicații, dacă au avut contribuții semnificative (contribuția lor a fost explicată în notele de subsol ale tezei);

(c) Textul tezei a fost scris respectând standardele academice de redactare. Întregul text al tezei și rezumatul acesteia au fost redactate de către BALAN RALUCA, care își asumă întreaga responsabilitate pentru redactare.

Rezultatele prezentei teze de doctorat au fost publicate, se află în proces de publicare sau au fost prezentate la conferințe științifice, după cum urmează:

A. Articole

- **Balan, R.,** Dobrean, A., & Balazsi, R. (2018). Indirect effects of parental and peer attachment on bullying and victimization among adolescents: The role of negative automatic thoughts. *Aggressive behaviour*, 44(6), 561–570. <https://doi.org/10.1002/ab.21775> (Impact factor 3.04)
- **Balan, R.,** Dobrean, A., Balazsi, R., Parada, R. H., & Predescu, E. (2020). The Adolescent Peer Relations Instrument- Bully/Target: Measurement Invariance Across Gender, Age, and Clinical Status. *Journal of interpersonal violence*, Advance online publication.
- <https://doi.org/10.1177/0886260520922350> (Impact factor 5.37)

B. Conferințe

- **Balan, R.,** Dobrean, A., & Balazsi, R. (2017). Indirect effects of parental and peer attachment on bullying and victimization among adolescents: The role of negative automatic thoughts – Preliminary results. Poster presented at the 9th ICCP Congress, Cluj-Napoca, România, June 29th - 1st July 2017.
- **Balan, R.,** Dobrean, A., & Balazsi, R. (2019). Indirect effects of parental and peer attachment on bullying and victimization among adolescents: The role of negative automatic thoughts. Oral presentation at the 9th WCBCT Congress, Berlin, Germany, 17-20 July, 2019.
- **Balan, R.,** Dobrean, A., (2019). Eficiența programelor anti-bullying: o meta-analiză cantitativă. Oral presentation at the APR Conference, Cluj-Napoca, Romania, 22-24 November, 2019.

- Următoarele publicații nu fac parte din teza de față, dar sunt relevante pentru tema tezei și au fost publicate pe parcursul programului doctoral:
 - **Balan, R.**, Dobrean, A., Roman, G. D., & Balazsi, R. (2017). Indirect effects of parenting practices on internalizing problems among adolescents: The role of expressive suppression. *Journal of Child and Family Studies*, 26(1), 40–47. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0532-4> (Impact factor 1.63)
 - Cristea, I.A., **Balan, R.**, & Dobrean, A. (2021). Letter: Methodologic and Reporting Issues in Published Meta-analysis. Accepted manuscript at *JAMA Pediatrics*. (Impact factor 11.24)

CUPRINS

CAPITOLUL 1. FUNDAMENTARE TEORETICĂ.....	6
---	----------

CAPITOLUL 2. OBIECTIVE ALE CERCETĂRII ȘI METODOLOGIE.....	8
--	----------

CAPITOLUL 3. CERCETARE ORIGINALĂ

3.1. Studiul 1. Eficiența Programelor Multi-nivelare de Prevenție a Bullying-ului și Cyberbullying-ului în rândul Copiilor și Adolescenților: O Meta-analiză a Studiilor Clinice Controlate.....	10
---	-----------

3.1.1. Introducere.....	10
-------------------------	----

3.1.2. Metodă.....	11
--------------------	----

3.1.3. Rezultate.....	12
-----------------------	----

3.1.4. Discuții.....	17
----------------------	----

3.2. Studiul 2. <i>Adolescent Peer Relations Instrument Bully/Target: Invarianța de Măsurare în funcție de Gen, Vârstă și Status Clinic</i>.....	19
---	-----------

3.2.1. Introducere.....	19
-------------------------	----

3.2.2. Metodă.....	19
--------------------	----

3.2.3. Rezultate.....	21
-----------------------	----

3.2.4. Discuții.....	25
----------------------	----

3.3. Studiul 3. Efectele Indirecte ale Atașamentului față de Părinți și Prieteni asupra Victimizării și Agresivității prin Bullying în Rândul Adolescenților: Rolul Gândurilor Automate Negative.....	26
--	-----------

3.3.1. Introducere.....	26
-------------------------	----

3.3.2. Metodă.....	27
--------------------	----

3.3.3. Rezultate.....	29
-----------------------	----

3.3.4. Discuții.....	31
----------------------	----

3.4. Studiul 4. De la Victimă la Agresor al Bullying-ului: Rolul Gândurilor Iraționale, al Problemelor de Externalizare și al Atașamentului Parental	34
---	-----------

3.4.1. Introducere.....	34
3.4.2. Metodă.....	36
3.4.3. Rezultate.....	37
3.4.4. Discuții.....	38
CAPITOLUL 4. CONCLUZII GENERALE ȘI IMPLICAȚII	
4.1. Concluzii Generale.....	40
4.2. Implicații ale Tezei	42
4.3. Limite și Direcții Viitoare de Cercetare	44
4.4. Sumar al Concluziilor Generale	45
Bibliografie.....	47

Cuvinte cheie: victimizare prin bullying; agresivitate prin bullying; prevenție; mecanisme; multi-nivelar; adolescenți

CAPITOLUL 1. FUNDAMENTARE TEORETICĂ

Bullying-ul este un fenomen frecvent întâlnit în rândul copiilor și adolescenților, cu o prevalență medie de peste 30% pentru victimizare și agresivitate (Biswas et al., 2020; Modecki et al., 2014). În ceea ce privește comportamentul de bullying online, prevalență este estimată în jurul valorii de 18% (Modecki et al., 2014). Potrivit unui raport al Organizației Mondiale a Sănătății, România se află pe locul 3 în rândul statelor Uniunii Europene în ceea ce privește prevalența bullying-ului în școală (WHO, 2016).

Bullying-ul nu este doar o problemă de relaționare socială; implicarea în acest comportament este asociată cu o multitudine de consecințe negative atât pentru victime și agresori, cât și pentru tinerii care asistă ca martori la incidentele de hărțuire (Arsenault et al., 2008; Copeland et al., 2013). Victimele bullying-ului sunt la risc de a dezvolta numeroase probleme de sănătate mentală, precum anxietate, depresie, simptome de stress post-traumatic, tulburări alimentare și manifestări psihotice (Boden et al., 2016; Copeland et al., 2013). Totodată, victimele prezintă un risc crescut de a dezvolta probleme de externalizare (ex., tulburare de conduită) (Moore et al., 2017). Pentru agresori, principalele consecințe negative constau în riscul ridicat de a dezvolta atât probleme de externalizare cât și de internalizare (Ttofi et al., 2012). Atât victimele cât și agresorii sunt mai predispuși la a dezvolta probleme somatice și de a avea dificultăți în funcționarea academică și socială, atât pe termen scurt cât și pe termen lung (Brimblecombe et al., 2018; Gini, 2008). Tinerii care sunt și victime și agresori raportează probleme emoționale, comportamentale și sociale mai persistente și mai severe, comparativ cu cei cu statut unic în dinamica bullying-ului (Arsenault et al., 2006). Mai mult decât atât, efectele negative ale bullying-ului se extind dincolo de diada victimă-agresor; numeroase studii au arătat că martorii la incidente de bullying sunt predispuși spre a experimenta sentimente de singurătate, simptome de anxietate, depresie și acuze somatice (Callaghan et al., 2019).

Date fiind prevalența ridicată și consecințele negative asociate cu implicarea în comportamentul de bullying, s-au făcut eforturi substanțiale în direcția înțelegerii mecanismelor care stau în spatele acestui fenomen precum și în direcția dezvoltării de programe de prevenție și intervenție anti-bullying. Cu toate acestea, abordările teoretice și de prevenție actuale au o serie de limitări, atât din punct de vedere teoretic cât și metodologic. Mai specific, deși modelul social-ecologic, multi-nivellar, este cea mai comprehensivă și bine susținută științific abordare teoretică pentru a explica fenomenul de bullying, care ghidează majoritatea programelor de prevenție existente, nu există nici un studiu care să sintetizeze eficiența acestui tip de programe în prevenția bullying-ului în rândul copiilor și adolescenților. Mai multe meta-analize au fost realizate cu scopul de a sintetiza eficiența programelor de prevenție anti-bullying, însă nici una dintre aceste meta-analize nu s-a focalizat pe programele multi-nivelare, care au la bază teoria social-ecologică. (Gaffney, Ttofi, & Farrington, 2019; Hutson, Kelly, & Militello, 2018; Jiménez Barbero, Ruiz Hernández, Llor-Zaragoza, Pérez-García, & Llor-Esteban, 2015; Ttofi & Farrington, 2011). Din moment ce eficiența acestor programe este studiată fără a fi luată în considerare abordarea teoretică și mecanismele schimbării propuse de abordarea teoretică, statusul empiric actual al programelor de prevenție destinate comportamentului de bullying între tineri este departe de a fi în concordanță cu abordarea prevenției și intervențiilor validate științific (Insel, 2015).

În plus, meta-analizele anterioare prezintă o serie de limitări metodologice, care ne împiedică să formulăm concluzii acurate privind eficiența programelor de prevenție anti-

bullying. O limită majoră constă în includerea studiilor de intervenție în estimarea mărimii efectului pentru programele de prevenție. Acest artefact metodologic este susceptibil de a supraestima în mod nejustificat mărimea efectului pentru programele de prevenție (Werner-Seidler, Perry, Callear, Newby, & Christensen, 2017). Mai mult decât atât, nici una dintre meta-analizele anterioare nu a investigat în ce măsură programele de prevenție anti-bullying sunt eficiente pe termen lung. Acest lucru este cu atât important cu cât există dovezi empirice care arată că modificarea comportamentelor disfuncționale, precum bullyingul, este un proces complex și de lungă durată, în care efectele pot să apară după o perioadă de timp (efecte întârziate) și nu neapărat imediat după finalizarea intervenției (Prochaska & Velicer, 1997). Realizarea unei meta-analize care să abordeze toate aceste aspecte problematice este un deziderat important, pentru că ar îmbunătăți semnificativ validitatea și acuratețea concluziilor cu privire la eficiența programelor de prevenție anti-bullying.

În ceea ce privește cercetarea fundamentală, cercetările anterioare s-au focalizat predominant pe factorii de risc și mecanismele implicate în apariția și menținerea comportamentului de bullying specifici fiecărui nivel, conform modelul social-ecologic, în izolare. Cu alte cuvinte, nu au abordat o perspectivă integrativă, de interacțiune în studierea factorilor de la nivel individual, parental, de colegi sau școală, așa cum, de altfel, postulează modelul social-ecologic. Mai specific, numeroase dovezi empirice există cu privire la asocierea dintre calitatea relației cu părinții și covârșnicii și agresivitatea, respectiv, victimizarea prin bullying; dar mecanismele prin care calitatea relației cu părinții și covârșnicii contribuie la implicarea tinerilor în comportamente de tip bullying, ca victime și agresori, sunt puțin studiate în literatura de specialitate. În plus, cercetările empirice existente s-au focalizat mai degrabă pe statusul de victime pure (care sunt doar victime) și agresori puri (care sunt doar agresori), și mai puțin pe explicarea dinamicii între cele două roluri și pe clarificarea impactului pe care factorii parentali îl au în această dinamică. Identificarea potențialelor mecanisme care explică apariția și menținerea comportamentului de bullying atât în ceea ce privește victimele și agresorii cât și cei cu dublu statut (victime-agresori), dintr-o perspectivă multi-nivelară, este un prerechizit pentru dezvoltarea unor programe de prevenție și intervenție validate științific (Gini & Pozzoli, 2009).

CAPITOLUL II. OBIECTIVE ALE CERCETĂRII ȘI METODOLOGIE GENERALĂ

Teza de față a avut două categorii de obiective generale. **Primul obiectiv general a fost investigarea eficienței programelor de prevenție și a mecanismelor implicate în comportamentul de bullying în rândul copiilor și adolescenților, dintr-o perspectivă multi-nivelară, bazată pe asumțiile modelului social-ecologic al bullying-ului** (Espelage, & Swearer, 2004). Ca obiectiv secundar, am fost interesați în a îmbunătăți metodologia utilizată în cercetarea din domeniul bullying-ului. O schemă a studiilor realizate în cadrul tezei de față este prezentată în Figura 1.

Primul obiectiv specific al tezei a fost cuantificarea eficienței programelor de prevenție multi-nivelare a bullying-ului și cyberbullying-ului în rândul copiilor și adolescenților. Mai precis, scopurile au fost 1) să oferim o mărime a efectului pentru programele de prevenție bazate pe abordarea teoretică social-ecologică pentru agresivitatea prin bullying, victimizarea prin bullying, cyber-agresivitate și cyber-victimizare, atât imediat după finalizarea programului cât și pe termen lung, la follow-up și 2) să examinăm potențiali moderatori ai eficienței programelor. În legătură cu acest prim obiectiv, am realizat o meta-analiză a studiilor clinice controlate, care au evaluat eficiența programelor în prevenirea bullying-ului și cyberbullying-ului în rândul copiilor și adolescenților, abordând limitările metodologice ale meta-analizelor anterioare (Studiul 1).

Al doilea obiectiv specific al tezei a fost adaptarea și validarea în limba română a scalei *Adolescent Peer Relationships Instrument* (APRI-BT) (Parada, 2000). APRI-BT este o scală multidimensională care măsoară frecvența comportamentului de agresivitate și victimizare prin bullying precum și a celor trei forme specifice de manifestare a agresivității și victimizării - verbală, socială și fizică) în rândul adolescenților cu vârsta cuprinsă între 10 și 18 ani. Acest obiectiv corespunde studiul 2 din teză, în care am testat structura factorială și invarianța de măsurare în funcție de gen, vârstă și statut clinic a variantei în limba română a scalei APRI-BT.

Al treilea obiectiv specific al tezei a fost investigarea mecanismelor care explică asocierea dintre factorii parentali și cei legați de grupul de colegi și prieteni, pe de o parte, și implicarea în comportamente de bullying ca victime și agresori, utilizând o abordare multi-nivelară. Astfel, în studiul 3 am testat efectele indirecte ale calității atașamentului pe care adolescenții o au față de părinți și cei de vârsta lor asupra agresivității și victimizării prin bullying, prin intermediul gândurilor automate negative ale adolescenților. De asemenea, am fost interesați să explorăm rolul conținutului/temei specifice ale acestor gânduri automate negative în această asociere. Date fiind dovezile empirice care subliniază importanța factorilor interpersonali în dinamica fenomenului de bullying, următorul pas este identificarea variabilelor care explică această relație.

Al patrulea obiectiv specific al lucrării de față a fost explorarea unor mecanisme multiple care ar putea explica tranziția de la victimizare la agresivitate prin bullying. Mai precis, am realizat un studiu preliminar, cu design transversal, în care am testat rolul iraționalității și al problemelor de externalizare ca posibile variabile mediatore în relația dintre victimizare și agresivitate. De asemenea, am dorit să investigăm și rolul moderator al tipului de atașament față de părinți în modelul de mediere propus inițial.

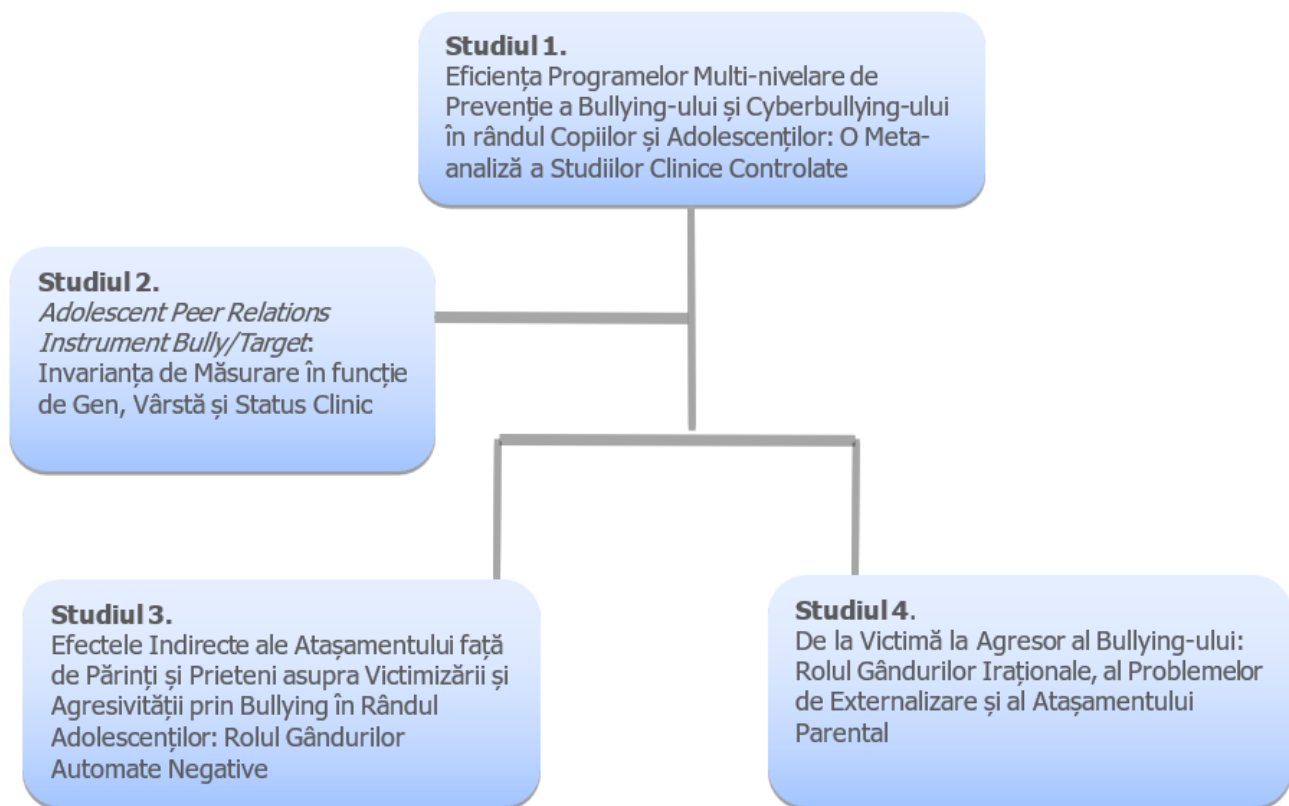

Figura 1. Prezentare generală a studiilor incluse în teză

CAPITOLUL III. CERCETARE ORIGINALĂ

3.1. Studiul 1. Eficiența Programelor Multi-nivelare de Prevenție a Bullying-ului și Cyberbullying-ului în rândul Copiilor și Adolescenților: O Meta-analiză a Studiilor Clinice Controlate

3.1.1. Introducere

Date fiind prevalența ridicată și consecințele negative de lungă durată asociate implicării în bullying și cyberbullying, atât pentru victime cât și pentru agresori, dezvoltarea și evaluarea programelor de prevenție pentru aceste comportamente a devenit o prioritate pentru comunitatea științifică. Numeroase sinteze sistematice și meta-analize au fost publicate privind eficiența programelor de prevenție livrate în școli, destinate bullying-ului față în față și online, multe dintre acestea obținând rezultate contradictorii (Gaffney, Farrington, Espelage, Ttofi, 2019; Hutson et al., 2018; Jiménez Barbero et al., 2015; Ttofi & Farrington, 2011).

Capacitatea de a generaliza rezultatele acestor meta-analize este limitată de mai multe probleme teoretice și metodologice. Mai precis, în ciuda recomandărilor constante cu privire la utilizarea programelor de prevenție dezvoltate după principiile modelului multi-nivelar, social-ecologic, care țintesc factori de risc de la multiple nivele (individ, familie, clasă/ grup de prieteni și școală), rămâne necunoscut cât de eficiente sunt aceste programe complexe în prevenirea bullying-ului și cyberbullying-ului (Espelage, & Swearer, 2004). Meta-analizele anterioare nu au avut în vedere abordarea teoretică care a ghidat dezvoltarea acelor programe de prevenție. Acest aspect este esențial atunci când vorbim despre programe validate științific, din moment ce această abordare presupune nu doar obținerea unui efect asupra problemei, ci, deopotrivă, este necesar ca acel program să modifice și mecanismele postulate de acea teorie pentru problema respectivă (Insel, 2015).

În plus, efectele pe termen lung ale programelor destinate prevenirii bullying-ului și cyberbullying-ului nu a fost până acum investigat. O întrebare importantă este în ce măsură efectele acestor programe persistă sau se reduc după o perioadă mai lungă de timp de la finalizarea programului. Acest aspect este important în contextul programelor de prevenție complexe, care implică resurse de timp, personal și financiare considerabile (Welsh, Farrington & Sherman, 2001). Pe de altă parte, modificarea unor comportamente disfuncționale precum bullying-ul, este considerată un proces de lungă durată; astfel, este posibil ca programele de prevenție anti-bullying să producă efecte mai favorabile în timp decât imediat după finalizarea implementării (Prochaska & Velicer, 1997). O altă problemă metodologică este combinarea efectelor din programe de prevenție cu efectele programelor de intervenție. Această practică metodologică este extrem de problematică în privința acurateții rezultatelor, deoarece programele de intervenție produc, în mod firesc, mărimi mai mari ale efectelor, pentru că nivelul inițial al bullying-ului este mai ridicat (Werner-Seidler et al., 2017). Nu în ultimul rând, unele dintre meta-analizele anterioare nu au făcut distincția între programe destinate specific comportamentului de bullying și cele care au avut ca scop prevenirea comportamentului agresiv în general (Jiménez Barbero et al., 2015). Acest lucru poate fi problematic deoarece studiile anterioare au indicat faptul că bullying are trăsături distincte și mecanisme diferite față de

agresivitatea ca și construct general (Ostrov, Kamper-DeMarco, Blakely-McClure, Perry, & Mutignani, 2019).

Prin urmare, meta-analiza de față a avut ca obiectiv să ofere o evaluare riguroasă a eficienței programelor de prevenție multi-nivelare pentru bullying și cyberbullying, abordând limite metodologice identificate anterior. Obiectivele meta-analizei au fost:

1. Investigarea eficienței programelor de prevenție multi-nivelare asupra bullying-ului și cyberbullying-ului, în rândul copiilor și adolescenților, atât pe termen scurt cât și pe termen lung
2. Testarea unor potențiali moderatori ai eficienței programelor multi-nivelare anti-bullying și cyberbullying

3.1.2. Metodă

3.1.2.1. Identificarea și selecția studiilor

O căutare extinsă în bazele de date PsychInfo, PubMed, Scopus, Web of Science și Cochrane Library a fost realizată pentru identificarea potențialelor studii relevante publicate până în decembrie 2018, utilizând o combinație de termeni legați de comportamentul de bullying (ex., *bullying, bully, bullied, bullies, cyberbullying, cybervictimization online bullying, victimization, bystander*), intervenție/prevenție (ex., *prevent, prevention, program, intervention, evaluation, effect, effectiveness, efficacy, impact*) și design-ul studiului (ex., *randomized, controlled, trial, RCT, cluster*).

Studiile eligibile au fost: 1) studiile care au evaluat eficiența unui program psihologic de prevenție specific dezvoltat pentru comportamentul bullying/cyberbullying; studiile trebuiau să țină seama cel puțin 2 nivele, postulate de modelul teoretic social-ecologic (nivel individual, parental, grup de covârșnici și/sau școlar); 2) raportau măsurători de tip autoraportare ale bullying-ului sau cyberbullying-ului; 3) studii clinice controlate randomizate; 4) participanții erau copii sau adolescenți, cu vârsta sub 18 ani, recrutați din populația generală (non-clinică); 5) studii publicate în jurnale *peer-reviewed*, în limba engleză.

3.1.2.2. Extragerea datelor

Pentru fiecare studiu inclus în meta-analiză, au fost extrase următoarele informații: autorii, anul publicării, variabila dependentă, vârsta participanților, numele programului testat, durata programului, tipul grupului de control, momentul de timp al evaluării variabilelor dependente (imediat după finalizarea programului sau follow-up), dacă programul a inclus sau nu o componentă de implicare parentală, conflictul de interese (dacă studiul clinic controlat de evaluare a eficienței a fost realizat de un grup de cercetători independenți vs. includea autorii care dezvoltat programul). Variabilele dependente au fost frecvența/riscul agresivității prin bullying, victimizării prin bullying, cybervictimizării și cyberagresivității, imediat după finalizare programului și la follow-up.

3.1.2.3. Evaluarea calității studiilor

Pentru evaluarea calității studiilor primare și a riscului de distorsiune am utilizat instrumentul *Cochrane Collaboration 'Risk of Bias' RoB 2.0* (Eldridge et al., 2016). Am evaluat surse ale distorsiunii în 4 domenii: 1) procesul de randomizare, 2) identificarea și recrutarea

participanților în raport cu momentul randomizării clusterelor, 3) gestionarelor datelor incomplete și 4) raportarea selectivă a rezultatelor. Pentru a realiza analize de moderare cu calitatea metodologică a studiilor primare, pentru fiecare studiu a fost calculat un scor agregat pentru riscul de distorsiune, folosind următorul algoritm: pentru fiecare domeniu de distorsiune evaluat ca având risc scăzut de bias au fost acordate 2 puncte, 1 punct pentru cele evaluate ca având risc mediu, respectiv 0 puncte pentru categoriile evaluate ca având risc ridicat de bias.

3.1.2.4. Analiza datelor

Toate analizele statistice au fost realizate în soft-ul Comprehensive Meta-Analysis (CMA Version 2.2.046). Efectele principale la momentul post-intervenție au fost calculate separat pentru fiecare categorie de variabile dependente – agresivitate prin bullying, victimizare prin bullying, cybervictimizare și cyberagresivitate – în timp ce la follow-up mărimea efectului a fost estimată doar pentru bullying-ul tradițional, față în față, dat fiind faptul că doar 2 studii au raportat date pentru cyberbullying la follow-up. Ca indicator al mărimii efectului am utilizat Cohen's d (Cohen, 1988). Medii, abaterile standard și mărimea eșantionului au fost date statistice primare utilizate pentru estimarea mărimii efectului în cazul studiilor cu variabile dependente continue, iar riscul relativ cu intervalele de încredere pentru situațiile în care studiile primare raportau variabilele dependente ca variabile dihotomice. Am agregat studiile primare utilizând modelul efectelor aleatorii, întrucât am anticipat o eterogenitate ridicată în rândul studiilor, pe baza cercetărilor anterioare în domeniu (Borenstein, Hedges, Higgins, & Rothstein, 2009; Gaffney et al., 2019; Ttofi & Farrington, 2011).

Am evaluat eterogenitatea statistică cu ajutorul indexului I^2 și Q (Borenstein et al 2009). Evaluarea riscului distorsiunii de publicare s-a realizat prin evaluarea asimetriei datelor și pe baza procedurii Duval and Tweedie Trim and Fill (Duval & Tweedie, 2000). Analize de sensibilitate au fost realizate a) cu excluderea valorilor extreme (fără suprapunere între intervalele de încredere 95% ale mărimii efectelor combinate cu cele ale studiilor) b) separat pentru programe cu și fără componentă parentală.

Am realizat analize de moderare cu două categorii de moderatori – categoriali și continui. Moderatorii categoriali au fost testați utilizând analize de subgrup, în timp ce pentru moderatorii continui (calitatea metodologică a studiilor și mărimea eșantionului) am utilizat analize de meta-regresie (Borenstein et al., 2009).

Moderatorii categoriali examinați au inclus: 1) vârsta participanților (≤ 10 ani vs. > 10 ani); 2) durata programului (≤ 6 luni vs. > 6 luni); 3) tipul de control (activ vs. pasiv); 4) conflictul de interese (evaluare programului a fost făcută de autorii care au dezvoltat programul vs. grup independent). În plus, pentru follow-up, am investigat ca moderator și tipul de follow-up (de scurtă durată (până la 6 luni de la finalizarea programului) vs. de lungă durată (mai mult de 6 luni de la finalizarea programului.6 months). Ca moderatori continui am testat calitatea metodologică a studiilor și mărimea eșantionului.

3.1.3 Rezultate

3.1.3.1. Selecția studiilor

Figura 2 ilustrează secvența procesului de includere a studiilor. 11167 de studii candidate au fost identificate în primă fază. Am parcurs integral 171 de studii, dintre care 44 au îndeplinit

condițiile de includere. Dintre cele 44 de studii, doar 26 ofereau suficiente date pentru estimarea mărimii efectului. Astfel, rezultatele meta-analizei se bazează pe 26 de studii.

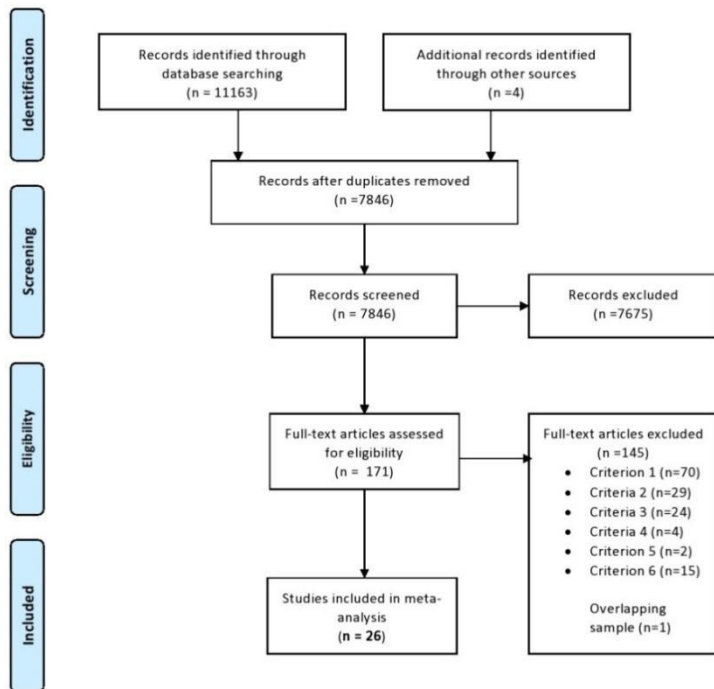

Figura 2. Diagrama PRISMA privind procesul de selecție a studiilor

3.1.3.2. Caracteristici descriptive ale studiilor primare

18 studii au raportat o măsurătoare pentru agresivitate prin bullying post-intervenție, 17 pentru victimizare prin bullying post-intervenție, respectiv câte 5 studii au avut o măsurătoare pentru cybervictimizare, respectiv cyberagresivitate post-intervenție. Pentru follow-up, câte 10 studii au raportat o măsurătoare pentru victimizare și agresivitate prin bullying. Durata de follow-up a fost cuprinsă între 1 lună de la finalizare programului respectiv 1 an. Durata programelor de prevenție a fost cuprinsă între 1 zi și 3 ani, durata medie fiind de 1 an. Participanții au avut vârste cuprinse între 7 și 17 ani. Dintre cele 26 de studii, 16 au evaluat eficiența unor programe de prevenție anti-bullying cu implicare parentală.

3.1.3.3. Evaluarea riscului de distorsiune al studiilor

Principala sursă de distorsiune al studiilor primare a fost reprezentată de randomizarea participanților și identificarea și recrutarea participanților individuali raportat la momentul de randomizării clusterelor. Dintre cele 26 de studii, 12 au fost evaluate ca având un risc ridicat de distorsiune în domeniul procesului de randomizare, 12 ca având un risc mediu de distorsiune, în timp ce doar 2 studii au fost evaluate cu risc redus de distorsiune în acest domeniu. În ceea ce privește identificarea și recrutarea participanților individuali raportat la momentul de randomizării clusterelor, 14 studii au fost evaluate ca având risc ridicat de distorsiune în acest, 9 cu risc mediu, respectiv 9 cu risc redus. Distorsiunea în domeniul gestionării datelor incomplete a fost ridicată în 8 studii, medie în 8 studii, respectiv scăzută în 10 studii. În ceea ce privește distorsiunea datorată raportării selective a rezultatelor, aceasta a fost ridicată doar în 2 studii, respectiv medie în 3 studii.

3.1.3.4. Rezultatele meta-analizei

3.1.3.4.1. Efecte post-intervenție

Rezultatele pentru efectele de la post-intervenție și follow-up sunt prezentate în Tabelul 1. Pentru agresivitate prin bullying, diferența dintre grupul activ și grupul de control a fost semnificativă, în favoarea grupului activ, dar mărimea efectului a fost mică ($d= 0.11$, 95% CI: 0.05-0.17, $p=.00$). Eterogenitatea a fost ridicată ($Q(18) = 106.53$, $p = .000$, $I^2 = 84.01$). Analiza de asimetrie a datelor și procedura Trim and Fill au sugerat că nu există o distorsiune semnificativă de publicare. Analizele de senzitivitate, cu eliminarea celor 6 studii identificate ca având valori extreme, a rezultat într-o ușoară creștere a mărimii efectului de la $d= 0.11$ la d ajustat = 0.16, respectiv într-o ușoară scădere a eterogenității de la $I^2 = 84.01$ la $I^2 = 77.55$.

Pentru victimizarea prin bullying, diferența dintre grupul activ și grupul de control a fost ne semnificativă statistic ($d= 0.02$, 95% CI: -0.09 - 0.14, $p= .685$). Eterogenitatea a fost ridicată. Analiza de asimetrie a datelor și procedura Trim and Fill au sugerat o potențială distorsiune de publicare. După imputarea a 5 studii de la stânga mediei, mărimea efectului a scăzut de la $d=0.01$ la un d ajustat = -0.05, rămânând însă ne semnificativă. Analizele de senzitivitate, cu eliminarea celor 3 studii identificate ca având valori extreme, a rezultat într-o ușoară descreștere a mărimii efectului, ($d= -.004$, 95% CI -0.13 – 0.12, $p=.956$), dar pragul de semnificație nu s-a modificat. Cu toate acestea, direcția efectului a devenit negativă, ceea ce sugerează potențiale efecte adverse, negative ale programelor de prevenție asupra victimizării prin bullying, comparativ cu grupul de control. Excluderea valorilor extreme nu a influențat eterogenitatea..

Pentru cyberagresivitate, diferența dintre grupul activ și grupul de control a fost ne semnificativă statistic ($d= 0.02$, 95% CI: -0.01- 0.06, $p=.30$). Indicatorul I^2 a indicat omogenitate în rândul studiilor ($Q(5) = 1.71$, $p = .78$, $I^2 = 0.00$). Analiza de asimetrie a datelor și procedura Trim and Fill au sugerat că nu există o distorsiune semnificativă de publicare.

În mod similar, pentru cybervictimizare, diferența dintre grupul activ și grupul de control a fost ne semnificativă statistic ($d= 0.03$, 95% CI: -0.03- 0.11, $p=.28$). Eterogenitatea a fost medie ($Q(5) = 12.23$, $p = .01$, $I^2 = 67.31$). Analiza de asimetrie a datelor și procedura Trim and Fill au sugerat că nu există o distorsiune semnificativă de publicare.

3.1.3.4.2. *Efecte follow-up*

Pentru agresivitate prin bullying la follow-up, diferența dintre grupul activ și grupul de control a fost semnificativă, în favoarea grupului activ, dar mărimea efectului a fost mică ($d= 0.12$, 95% CI: 0.04-0.22, $p=.006$). Eterogenitatea a fost medie ($Q(9) = 23.52$, $p= .005$, $I^2 = 61.73$). Analiza de asimetrie a datelor și procedura Trim and Fill au sugerat că nu există o distorsiune semnificativă de publicare, din moment ce niciun studiu nu a fost eliminat. Excluderea valorilor extreme ($n=2$) a dus la o scădere foarte mică a mărimii efectului, de la $d = 0.12$ la d ajustat = 0.11, respectiv la o descreștere ușoară a eterogenității ($I^2 = 57.39$).

Pentru victimizare prin bullying la follow-up, diferența dintre grupul activ și grupul de control a fost semnificativă, în favoarea grupului activ, dar mărimea efectului a fost mică ($d= 0.07$, 95% CI: 0.01-0.14, $p=.017$). Eterogenitatea a fost mică ($Q(9) = 15.49$, $p=.070$, $I^2 = 41.91$). Analiza de asimetrie a datelor și procedura Trim and Fill au sugerat că nu există o distorsiune semnificativă de publicare.

Tabel 1.

Mărimea efectului pentru programele de prevenție anti-bullying, comparate cu condiția de control, la post-intervenție și follow-up

Variabilă dependentă	N	<i>d</i>	95% CI	<i>p</i>	<i>I</i> ²
Post-intervenție					
Agresivitate prin bullying	18	0.11	0.05 - 0.17	.000	84
<i>Valori extreme excluse</i>	12	0.16	0.09 - 0.22	.002	77
Victimizare prin bullying	17	0.02	-0.09 - 0.14	.685	97
<i>Valori extreme excluse</i>	14	-0.00	-0.13- 0.12	.956	97
Cyberagresivitate	5	0.02	-0.01- 0.06	.30	0
Cybervictimizare	5	0.03	-0.03 - 0.11	.28	67
Follow-up					
Agresivitate prin bullying	10	0.12	0.03-0.22	.006	61
<i>Valori extreme excluse</i>	8	0.11	0.01-0.20	.020	57
Victimizare prin bullying	10	0.07	0.01-0.14	.017	41

N- număr de studii primare

d - Cohen's *d*, folosind modelul efectelor aleatorii; o valoare pozitivă indică superioritatea grupul activ comparat cu grupul de control

3.1.3.4.3. Analize de senzitivitate pentru programe cu și fără implicare parentală

Rezultatele pentru programele cu și fără componentă parentală sunt detaliate în Tabelul 2. Pentru agresivitatea prin bullying, la post-intervenție, efectul a fost semnificativ doar pentru programele cu componentă parentală ($d= 0.17$, 95% CI: 0.09-0.24, $p=.00$). Pentru victimizarea prin bullying, la post-intervenție, efectele au fost nesemnificative pentru ambele tipuri de programe, indiferent că includeau o componentă parentală sau nu (cu componentă parentală: $d= 0.04$, 95% CI: -0.10-0.19, $p=.56$; fără componentă parentală: $d= -0.10$, 95% CI: -0.31-0.13, $p=.34$). La follow-up, efectul a semnificativ atât pentru agresivitate cât și pentru victimizare doar pentru programele cu componentă parentală (victimizare: $d= 0.10$, 95% CI: 0.00-0.20, $p=.03$; agresivitate prin bullying: $d= 0.16$, 95% CI: 0.04-0.28, $p=.00$), dar nesemnificativ pentru cele fără implicare parentală (agresivitate prin bullying: $d= 0.08$, 95% CI: -0.03-0.21, $p=.15$; victimizare prin bullying: $d= 0.05$, 95% CI: -0.01-0.14, $p=.22$).

Tabel 2.

Mărimea efectului pentru programele de prevenție anti-bullying cu și fără implicare parentală, post-intervenție și follow-up

Variabilă dependentă	N	<i>d</i>	95% CI	<i>p</i>
Post-intervenție				
<i>Cu implicare parentală</i>				
Agresivitate prin bullying	8	0.17	0.07 - 0.24	.00
Victimizare prin bullying	9	0.04	-0.10-0.19	.56
<i>Fără implicare parentală</i>				
Agresivitate prin bullying	4	0.12	-0.03- 0.28	.12
Victimizare prin bullying	5	-0.01	-0.31- 0.13	.34
Follow-up				
<i>Cu implicare parentală</i>				
Agresivitate prin bullying	6	0.16	0.04-0.28	.00
Victimizare prin bullying	5	0.10	0.00-0.20	.03
<i>Fără implicare parentală</i>				
Agresivitate prin bullying	4	0.09	-0.03-0.21	.15
Victimizare prin bullying	5	0.05	-0.03-0.14	.22

3.1.3.5. Analize de moderare

Pentru agresivitate prin bullying, post-intervenție, analizele de subgrup au indicat că durata programului este un moderator semnificativ al mărimii efectului ($p = .01$), cu o mărime mai mare a efectului pentru programele pe prevenție de cel mult 6 luni ($d = 0.26$, 95% CI 0.15 – 0.36), comparativ cu programele de lungă-durată, de peste 6 luni ($d = 0.09$, 95% CI 0.01 – 0.17). Un alt moderator semnificativ a fost conflictul de interese ($p = .04$). Mărimea efectului este mai mare pentru studiile realizate de autorii programului, comparativ cu cele realizate de grupuri de cercetare independente ($d = 0.25$, 95% CI .14 - .35). Pentru victimizare prin bullying post-intervenție, nici unul dintre moderatorii categoriali nu a fost semnificativ. Similar, la follow-up, analize de subgrup nu au identificat moderatori semnificativi ai mărimii efectului pentru variabila agresivitate prin bullying.

Analizele de meta-regresie au arătat că mărimea eșantionului nu a fost un moderator semnificativ pentru mărimea efectului pentru nici una dintre variabilele dependente, care au avut o eterogenitate ridicată. În schimb, calitatea metodologică a studiilor primare a fost un moderator semnificativ al mărimii efectului pentru variabila dependentă de agresivitate la follow-up ($\beta = -.04$, $Q_{model} = 10.59$, $p = .00$), dar nu și la post-intervenție ($\beta = .014$, $Q_{model} = 0.73$, $p = .39$). În ceea ce privește rolul moderator al calității studiilor asupra agresivității prin bullying la follow-

up, am documentat o asociere în sens negativ - cu cât crește calitatea metodologică a studiilor primare, cu atât mărimea efectului scade.

3.1.4 Discuții

Meta-analiză de față a arătat că programele multi-nivelare anti-bullying sunt eficiente în prevenția agresivității prin bullying, atât pe termen scurt cât și pe termen lung, dar mărimea efectului este trivială. Pentru variabila victimizare prin bullying am documentat un efect întârziat, deoarece efectul a fost semnificativ doar la follow-up. Altfel spus, rezultatele meta-analizei au arătat efecte susținute pe termen lung ale programelor multi-nivelare de prevenție pentru agresivitatea prin bullying, respectiv efecte întârziate pentru victimizarea prin bullying. Discrepanța dintre rezultatele de la post-intervenție și follow-up pentru victimizare ar putea fi explicată prin faptul că cele mai multe programe de prevenție anti-bullying ținesc factori de risc/mecanisme specifice care stau în spatele agresivității prin bullying (ex., empatie) și mai puțin mecanisme specifice victimizării (Bernard, 2012; van Aar, Leijten, Orobio de Castro, & Overbeek, 2017). Astfel, putem spune că impactul programelor de prevenție asupra victimizării este mediat de impactul asupra agresivității prin bullying, ceea ce ar putea explica efectele întârziate asupra victimizării.

Rezultatele meta-analizei subliniază totodată importanța includerii părinților în eforturile de a preveni bullying-ul în rândul copiilor și adolescenților. Superioritatea programelor cu implicare parentală ar putea fi explicată prin raportare la asumțiile de bază ale abordării teoretice social-ecologice, care postulează faptul că vulnerabilitățile individuale ale agresorilor și victimelor, ca factori de risc proximali și-ar avea originea în factorii de risc distali ai contextului mai larg de viață al individului (Espelage, & Swearer, 2004).

Pe de altă parte, rezultate mai puțin promițătoare au fost observate pentru comportamentul de bullying online, din moment ce meta-analiza a indicat că programele existente de prevenție nu au un efect semnificativ nici asupra cybervictimizării, nici asupra cyberagresivității. O potențială explicație pentru absența efectului asupra comportamentului de bullying online ar putea fi legată de lipsa sau slaba particularizare a programelor la mecanismele specifice implicate în apariția și menținerea cyberbullying-ului. Majoritatea studiilor incluse în meta-analiză, care au avut o măsurătoare pentru cybervictimizare sau cyberagresivitate, au evaluat eficiența unor programe de prevenție dezvoltate pentru bullying-ul față în față (Gradinger et al., 2015); asta în ciuda numeroaselor studii care au subliniat existența unor factori de risc specifici pentru implicarea în comportamente de cyberbullying (ex., cunoștințe în utilizarea tehnologiei), care nu sunt abordați în cadrul programelor dezvoltate pentru bullying-ul față în față (Cross et al., 2016).

Analizele de subgrup au indicat că durata programelor și conflictul de interese (dacă RCT-ul a fost realizat de un grup independent sau grupul de cercetare includea și autorii care au dezvoltat programul de prevenție testat) sunt moderatori semnificativi pentru eficiența programelor asupra agresivității prin bullying post-intervenție. Mai specific, mărimea efectului pentru variabila agresivitate post-intervenție a fost mai mare pentru programele de scurtă durată (care durează cel mult 6 luni). Un pattern similar a fost observat și pentru follow-up, deși efectul de moderare nu a fost semnificativ - programele de scurtă durată produc efecte semnificative, în timp ce pentru programele de peste 6 luni efectul e nesemnificativ. Aceste rezultate pun în evidență faptul că intervenții/programe mai scurte nu implică neapărat o calitate și efecte diminuate, dimpotrivă programele mai scurte ca durată pot fi mai atractive pentru tineri, deoarece sunt mai puțin solicitante (Arënliu, Strohmeier, Konjufca, Yanagida, & Burge, 2019).

Mărimea efectului pentru agresivitate la post-intervenție a fost, de asemenea, mai mare pentru studiile realizate de grupuri de cercetare non-independente, care includeau autorii programului. În plus, deși tipul de control nu a fost un moderator semnificativ al mărimii efectului, se poate observa că au existat diferențe semnificative între grupuri doar pentru studiile care au folosit un grup de control non-activ, nu și pentru studiile cu control activ. În ceea ce privește moderatorii continui analizați, calitatea metodologică a studiilor a fost un moderator semnificativ al mărimii efectului pentru variabila agresivitate prin bullying la follow-up; mai specific, cu cât crește calitatea metodologică a studiilor, cu atât scade mărimea efectului. Date fiind aceste rezultate, concluziile privind eficiența programelor anti-bullying ar putea fi prea optimiste, din moment ce sunt derivate pe baza unor studii primare cu o calitate metodologică îndoielnică.

Rezultatele meta-analizei de față trebuie interpretate ținând cont de o serie de limite. În primul rând, rezultatele privind eficiența programelor de prevenție asupra cyberbullying-ului precum și cele privind eficiența programelor cu și fără implicare parentală, se bazează pe un număr mic de studii primare, limitând generalizabilitatea concluziilor. O altă limită majoră constă în diferențele de operaționalizare a comportamentului de bullying. Deși toate studiile incluse în meta-analiză au adoptat definiția bullying-ului, cu cele 3 criterii – caracter repetat, intenționalitate și dezechilibru de putere – doar o parte dintre studii au utilizat scale de evaluarea a bullying-ului care surprindeau toate cele 3 criterii (ex., Karna et al., 2011; Wolfer & Scheithauer, 2014). În contextul în care există controverse conceptuale privind suprapunerea conceptuală dintre agresivitatea generală și bullying, studiile viitoare ar trebui să adopte o strategie de măsurare unitară, care să reflecte toate cele 3 criterii esențiale în definirea bullying-ului, care îl diferențiază de constructul mai larg de agresivitate (Vivolo-Kantor et al., 2014). În al treilea rând, deși nivelul de eterogenitate a fost ridicat, pentru unele categorii de variabile dependente (ex. victimizare follow-up), nu am identificat nici un moderator semnificativ, care să poată explica eterogenitatea. Este posibil ca alți factori decât cei investigați în această meta-analiză să modereze eficiența programelor de prevenție anti-bullying (ex., proporția băieți/fete din eșantion), dar studiile incluse au raportat date insuficiente, limitând posibilitatea de a identifica alți potențiali moderatori ai eficienței. În al patrulea rând, a există o mare diversitate a tipurilor de implicare parentală în programele de prevenție, de la o implicare pasivă, bazată exclusiv pe psihoeducație, până la implicarea părinților ca și co-terapeuți sau chiar în calitate de clienți; eșantionul mic de studii nu a permis însă evaluarea eficienței tipurilor specifice de implicare parentală. Prin urmare, studii viitoare ar putea să evalueze dacă tipul de implicare parentală moderează eficiența programelor de prevenție. De asemenea, o altă direcție viitoare de cercetare ar putea viza testarea efectelor aditive ale fiecărei componente din programele multi-nivelare anti-bullying. Este posibil ca unele componente, care ținesc un anumit nivel, să producă câștiguri mai mari decât altele. Ținând cont de costurile asociate cu implementarea acestor programe de prevenție complexe, care ținesc sisteme multiple, identificarea componentelor care aduc cele mai mari beneficii, ar permite customizarea unor programe de prevenție mai rentabile.

3.2. Studiul 2. *Adolescent Peer Relations Instrument Bully/Target: Invarianța de Măsurare în funcție de Gen, Vârstă și Status Clinic*¹

3.2.1. Introducere

Bullying-ul este un fenomen frecvent întâlnit în rândul copiilor și adolescenților, asociate cu o multitudine de consecințe negative atât pentru victime cât și pentru agresori. Pentru a identifica tinerii implicați în comportamente de tip bullying și pentru a oferi intervenții adecvate, sunt necesare instrumente de evaluare validate științific, care să măsoare atât frecvența generală a agresivității și victimizării prin bullying, cât și a tipurilor/formelor specifice ale comportamentului de bullying. *Adolescent Peer Relations Instrument - Bully/Target* (APRI-BT) este o scală multidimensională, care măsoară agresivitatea și victimizare prin bullying, fiecare în relație cu 3 forme specifice – fizic, verbal și social. Scala a fost utilizată și testată pe populație de copii și adolescenți din Australia, demonstrând proprietăți psihometrice adecvate (Marsh et al., 2011). Date fiind diferențele observate între culturile colectiviste și cele individualiste în modul în care tinerii conceptualizează și înțeleg bullying-ul, este important să stabilim dacă stabilitatea structurii factoriale și invarianța de măsurare se mențin într-o cultură colectivistă (Sittichai & Smith, 2015). Un alt aspect important care nu a fost investigat în studiile anterioare privește invarianța de măsurare în funcție de statusul clinic. Suportul empiric pentru invarianța de măsurare în funcție de statusul clinic este necesar pentru a putea face comparații valide între grupuri în ceea ce privește constructul latent, în contextul în care numeroase studii anterioare au arătat diferențe de prevalență a bullying-ului între populația generală și clinică (Neziroglu, Borda, Khemlani-Patel, & Bonasera, 2018; Rose & Gage (2017)).

Prin urmare, obiectivele studiului de față au fost: 1) testarea stabilității structurii factoriale a scalei APRI-BT - o structura de ordin 1 cu 6 factori și o structură de ordin 2 cu 2 factori (agresivitate prin bullying, care include bullying fizic, verbal și social, respectiv victimizare prin bullying incluzând victimizare fizică, verbală și socială) și 2) testarea invarianței de măsurare a versiunii în limba română a scalei APRI-BT în funcție de vârstă, gen și status clinic.

3.2.2. Metodă

3.2.2.1. Participanți

Participanții au fost recrutați atât din populația generală (unități de învățământ din România) (n=847) cât și dintr-o unitate medicală cu profil psihiatric (n=177). Participanții din eșantionul clinic au fost diagnosticați de un medic psihiatru, utilizând Clasificarea Statistică

¹ Acest studiu a fost publicat în această formă:

Balan, R., Dobrean, A., Balazsi, R., Parada, R. H., & Predescu, E. (2020). The Adolescent Peer Relations Instrument- Bully/Target: Measurement Invariance Across Gender, Age, and Clinical Status. *Journal of interpersonal violence*, Advanced online publication. <https://doi.org/10.1177/0886260520922350>

Autorii au contribuit la realizarea acestui articol după cum urmează: Balan, R.: design-ul studiului, analiza datelor și interpretare, redactarea manuscrisului; Dobrean, A.: design-ul studiului, redactarea manuscrisului; Balazsi, R : analiza datelor și interpretare, redactarea manuscrisului; Parada, R.: design-ul studiului, redactarea manuscrisului; Predescu, E.: colectarea datelor, redactarea manuscrisului.

Internațională a Bolilor și Problemelor de Sănătate Asociate (ICD-10) (WHO, 1993). Eșantionul final a inclus 1024 de participanți (586 băieți și 438 fete). Vârsta participanților a fost cuprinsă între 10 și 18 ani ($M=13.99$, $SD=1.86$). Pentru a testa invarianța de măsurare în funcție de gen, au fost create 2 categorii de vârstă: pre-adolescenți (10-14 ani, $N=588$) și adolescenți (15-18, $N=436$)

3.2.2.2. Instrumente

Adolescent Peer Relations Instrument, APRI-BT (Parada, 2000) este o scală cu 36 de itemi, dezvoltată pentru a măsura frecvența agresivității și victimizării prin bullying în rândul copiilor și adolescenților, fiecare în relație cu 3 subdomenii – fizic, verbal și social. Pentru secțiunea de Agresivitate, copiilor li se cere să evalueze frecvența cu care au făcut anumite comportamente de bullying, în ultimul an școlar (ex., “M-am bătut cu un coleg pentru că nu îl plăceam”). Pentru secțiunea de Victimizare, copiilor li se cere să evalueze frecvența cu care au fost ținte ale comportamentelor de bullying făcut anumite comportamente de bullying (ex., “Am fost poreclit în feluri care nu mi-au plăcut”). Itemii sunt măsurati folosind o scală de tip Likert cu 6 puncte (1 = Niciodată; 2 = Uneori; 3 = O dată sau de 2 ori pe lună; 4 = O dată pe săptămână; 5 = De mai multe ori pe săptămână; 6 = Zilnic). Scorurile totale pentru fiecare secțiune sunt cuprinse între 18 și 108, scorurile mai ridicate indicând o frecvență mai mare a agresivității și victimizării prin bullying.

3.2.2.3. Procedură

Datele au fost colectate din mai multe școli publice din România, precum și dintr-un unitate medicală psihiatrică. După obținerea acordului din partea conducerii școlilor, respectiv a unității medicale, a fost trimisă părinților o broșură informativă cu privire la detaliile studiului. Consimțământul informat a fost obținut atât din partea părinților cât și a adolescenților. Chestionarul a fost administrat la clasă și în unitatea medicală în prezența unui asistent de cercetare.

3.2.2.4. Analiza datelor

Analizele statistice preliminare au fost realizate folosind soft-ul IBM SPSS Statistics 23. Analiza confirmatorie factorială (CFA) și analiza confirmatorie factorială multi-grup (MFCFA) au fost realizate folosind Mplus 8.0 (Muthén & Muthén, 2017), cu scopul de a testa modelul structural propus și invarianța de măsurare în funcție de gen, vârstă și status clinic.

Pentru a evalua potrivirea modelelor CFA, am utilizat testul chi pătrat (χ^2) (Jöreskog & Sörbom, 1993), Indicele de ajustare comparativă (CFI; Bentler, 1990), Tucker-Lewis Index (TLI), și eroarea de apropiere a rădăcinii medii (RMSEA).

Invarianța de măsurare între grupuri a fost testată utilizând analiza confirmatorie factorială multi-grup. În prima fază, potrivirea modelului a fost evaluată separat pentru fiecare grup. În continuare, mai multe nivele de invarianță au fost testate, urmând recomandările lui Chen, Sousa & West (2005) și Dimitrov (2010) cu privire la invarianța modelor cu factori de ordin 2: i) un model de bază fără constrângeri (M_0), în care toți parametrii au fost diferiți între grupuri (invarianța configurată); ii) un model de ordin 1 invariant metric (M_1), în care toți coeficienții de încărcare factorială au fost constrânși simultan între grupuri; iii) invarianță metrică pentru modelul de ordin 2 (M_2), obținut de la M_1 și adăugând constrângeri de egalitate ale încărcării factoriale de ordin 2 între grupuri iv) invarianță scalară de ordin 1 (M_3), model în care toate interceptele răspunsurilor la itemi au fost constrânse simultan între grupuri. Analiza de invarianță a început cu modelul de bază, fără constrângeri, urmat de secvența descrisă a modelelor de tip cuib, obținute prin impunerea de constrângeri pentru parametrii modelelor. În Pentru ca asumția invarianței să fie îndeplinită, este necesar să fie îndeplinite următoarele condiții: diferența $\Delta\chi^2$

între modele ierarhice consecutive este ne semnificativă, scăderea indicilor CFI și TLI este mai mică de -.01 în timp ce creșterea RMSEA este mai mică de .015 (Chen, 2007).

3.2.3 Rezultate

3.2.3.1. Analiză confirmatorie factorială

În primă fază, am rulat CFA pentru un model complex, cu factori de ordin 1 și 2, pe întreg eșantionul, pentru a testa dacă structura factorială cu 6 factori de ordin 1 și 2 factori de ordin 2, propusă de autorii scalei, se menține și pe populația de adolescenți din România. Modelul a obținut indicatori de potrivire adecvați ($\chi^2 = 1321.17$, $df = 587$, $CFI = .926$, $TLI = .92$, $RMSEA [90\% CI] = .035 [0.032, 0.037]$). Coeficienții de încărcare factorială standardizați sunt prezentați în Tabelul 3.

Modelul a fost caracterizat de coeficienți de încărcare factorială ridicați atât pentru factorii de ordin 1 (.556-.828), cât și pentru factorii de ordin 2 (.805-.972). Fidelitatea a fost de asemenea calculată, porind de la analiza confirmatorie factorială. Indicii de fidelitate pentru factorii de ordin 1 au fost: Bullying verbal ($CR=.85$; .91), Bullying social ($CR=.83$; .88), Bullying fizic ($CR=.85$; .89). Estimarea indicilor compuși de fidelitate pentru structura factorială de ordin 2 a dus la o valoare $CR=.93$ pentru factorul Agresivitate și $CR=.94$ pentru factorul Victimizare. Toții indicatorii CR au fost peste nivelul prag minim de 0.70, sugerând o fidelitate ridicată a scalei (Fornell & Larcker, 1981).

3.2.3.2. Invarianța de măsurare în funcție de gen

Rezultatele MGCFA pentru invarianța de măsurare în funcție de gen sunt prezentate în Tabelul 4. Modelul 0, fără constrângeri între grupuri (invarianța configurală) a arătat o potrivire adecvată. Prin urmare, putem concluziona că structura factorială este echivalentă între băieți și fete. Modelul 1, care include constrângeri de egalitate ale încărcării factoriale pentru factorii de ordin 2, a arătat, de asemenea, o potrivire bună. Diferențele între modele ierarhice a indicatorilor CFI, TLI și RMSEA au fost mai mici de valorile prag de 0.01, respectiv 0.015, sugerând astfel că impunerea constrângerilor de egalitate coeficienților de încărcare factorială nu reduce/deteriorează potrivirea modelului, comparativ cu Modelul 0. Acest rezultat indică faptul că încărcarea factorială pentru factorii de ordin 1 este echivalentă între băieți și fete. Modelul 2, care a testat invarianța metrică a factorilor de ordin 2, a avut o potrivire adecvată. Astfel, putem spune că încărcare factorială a factorilor de ordin 2 este echivalentă între grupuri. În continuare, am testat invarianța scalară pentru interceptele itemilor de ordin 1 (Model 3) și pentru interceptul de ordin 2 (Model 4). Modelul 3 a avut o potrivire adecvată. Impunerea constrângerii de egalitate a rezultat într-o reducere ne semnificativă a indicatorilor CFI, TLI și RMSEA, ceea ce indică invarianța scalară între băieți și fete. Modelul 4, care a adăugat Modelului 3 constrângeri de egalitate pentru interceptul factorilor de ordin 2, a avut o potrivire adecvată. Din nou, modificarea indicilor CFI, TLI și RMSEA a fost ne semnificativă.

Tabel 3
Coefficienții standardizați de încărcare factorială a scalei APRI-BT din analiza CFA

	Bullying				Victimizare			
	Verbal	Social	Fizic	R ²	Verbal	Social	Fizic	R ²
Bullying verbal								
B1	.693	.00	.00	.481				
B3	.749	.00	.00	.561				
B5	.728	.00	.00	.53				
B7	.726	.00	.00	.527				
B10	.633	.00	.00	.4				
B14	.621	.00	.00	.385				
Bullying social								
B4	.00	.692	.00	.478				
B8	.00	.723	.00	.523				
B11	.00	.754	.00	.569				
B13	.00	.675	.00	.456				
B17	.00	.569	.00	.324				
B18	.00	.556	.00	.31				
Bullying fizic								
B2	.00	.00	.73	.533				
B6	.00	.00	.606	.367				
B9	.00	.00	.668	.446				
B12	.00	.00	.736	.541				
B15	.00	.00	.696	.485				
B16	.00	.00	.734	.539				
Victimizare verbală								
V1					.757	.00	.00	.574
V4					.798	.00	.00	.637
V7					.828	.00	.00	.685
V11					.763	.00	.00	.582
V13					.809	.00	.00	.655
V18					.739	.00	.00	.547
Victimizare socială								
V3					.00	.764	.00	.583
V6					.00	.692	.00	.478
V9					.00	.771	.00	.594
V12					.00	.686	.00	.471
V14					.00	.771	.00	.595
V17					.00	.781	.00	.61
Victimizare fizică								
V2					.00	.00	.751	.564
V5					.00	.00	.742	.551
V8					.00	.00	.769	.591
V10					.00	.00	.701	.492
V15					.00	.00	.794	.631
V16					.00	.00	.816	.666
Factori de ordin 2								
încărcare factorială								
Bullying verbal		.909		.826				
Bullying social		.805		.647				
Bullying fizic		.972		.945				
Victimizare verbală						.917		.842
Victimizare socială						.903		.815
Victimizare fizică						.935		.874

3.2.3.3. Invarianță de măsurare în funcție de vârstă

După cum poate fi observat în Tabelul 4, rezultatele pentru invarianța de vârstă au avut un patern similar celor obținute pentru invarianța de gen. Indicatorii de potrivire ai modelului de măsurare au avut valori acceptabile în ambele grupuri de vârstă. Modelul configurat (Modelul 0) a arătat o bună potrivire, ceea ce înseamnă că paternul de încărcare factorială este similar între grupurile de vârstă. Impunerea constrângerilor de egalitate la încărcarea factorială a factorului de ordin 1 (Model 1) nu a modificat semnificativ potrivirea modelului. Indicatorii principali de potrivire (ΔCFI , ΔTLI , $\Delta RMSEA$) nu au scăzut sub valorile prag. Acest rezultat sugerează că încărcarea factorială a factorului de ordin 1 este invariantă între preadolescenți și adolescenți. Impunerea constrângerilor de egalitate încărcării factoriale a factorilor de ordin 2 (Model 2) nu a rezultat într-o modificare semnificativă a potrivirii, oferind astfel dovezi pentru invarianța metrică a factorului de ordin 2. În continuare, constrângerile de egalitate impuse interceptelor itemilor (Model 3) și interceptelor factorilor de ordin 2 (Model 4) nu au modificat potrivirea modelului. În ambele cazuri, indicatorii CFI, TLI și RMSEA au arătat diferențe nesemnificative. Prin urmare, putem spune că încărcare factorială de ordin, încărcarea factorială de ordin 2, interceptele itemilor și interceptele factorilor de ordin 2 sunt invariante între preadolescenți și adolescenți (Chen, 2007)

3.2.3.4. Invarianță de măsurare în funcție de status clinic

Tabelul 4 prezintă indicatorii de potrivire a celor 7 modele de tip cuib testate pentru invarianța de măsurare între populația clinică și non-clinică. În ambele grupuri, indicatorii de potrivire a modelului de măsurare au fost acceptabili. Modelul de invarianță configurat (Modelul 0) arată că, în ambele grupuri, constructul măsurat are același înțeles. Pentru Modelul 1, diferențele între modele ierarhice a indicatorilor CFI, TLI și RMSEA au fost mai mici decât pragul de -.01, respectiv .015, sugerând astfel că nu există o deteriorare semnificativă a potrivirii modelului, comparativ cu modelul anterior (Chen, 2007). Aceleași rezultate au fost obținute și pentru Modelul 2, care a adăugat o constrângere de egalitate încărcării factoriale a factorilor de ordin 2. Rezultatele au confirmat invarianța metrică a factorilor de ordin 2 între populația clinică și cea non-clinică. Pentru Modelele 3 și 4, care au testat invarianța scalară la nivel de intercept al itemilor și la nivel de intercept al factorilor de ordin 2, ΔCFI , ΔTLI și $\Delta RMSEA$ au fost mai mici decât valorile prag.

Table 4
MGCF A Invarianță de măsurare

Model	χ^2	df	CFI	TLI	RMSEA[90%CI]	$\Delta\chi^2$	Δ CFI	Δ TLI	Δ RMSEA	Decizi e
Invarianță de gen										
Model ordin 2 - Băieți	1078.3	587	.903	.896	.044 [.04, .048]	-	-	-	-	-
Model ordin 2 - Fete	1048.25	587	.914	.908	.037 [.033, .04]	-	-	-	-	-
Model 0 – Invarianță configurală	2124.18	1174	.909	.903	.04 [.037,.042]	-	-	-	-	-
Model 1 – Invarianță metrică factori de ordin 1	2159.23	1204	.909	.905	.039 [.037, .042]	35.05	.000	.002	-.001	Accept
Model 2 – Invarianță metrică factori de ordin 1 și 2	2176.97	1208	.907	.903	.04 [.037, .042]	17.74*	-.002	-.002	.001	Accept
Model 3 – Invarianță scalară factori de ordin 1	2270.72	1242	.902	.900	.04 [.038, .043]	93.75*	-.005	-.003	.000	Accept
Model 4 – Invarianță scalară factori de ordin 1 și 2	2309.06	1244	.898	.898	.041 [.038, .043]	38.34*	-.004	-.002	.001	Accept
Invarianță de vârstă										
Model ordin 2 - 10-14 ani	1101.83	587	.922	.917	.039 [.035, .042]	-	-	-	-	-
Model ordin 2 - 15-18 ani	1089.18	587	.876	.867	.044 [.04, .048]	-	-	-	-	-
Model 0 – Invarianță configurală	2190.5	1174	.904	.897	.041 [.039,.044]	-	-	-	-	-
Model 1 – Invarianță metrică factori de ordin 1	2240.33	1204	.902	.898	.041 [.038,.044]	49.83*	-.001	.001	.000	Accept
Model 2 – Invarianță metrică factori de ordin 1 și 2	2259.79	1208	.901	.896	.041 [.039,.044]	19.46*	-.002	-.002	.000	Accept
Model 3 – Invarianță scalară factori de ordin 1	2350.54	1242	.895	.894	.042 [.039,.044]	90,75*	-.006	-.002	.001	Accept
Model 4 – Invarianță scalară factori de ordin 1 și 2	2367.98	1244	.894	.892	.042 [.039,.045]	17.44*	-.001	-.002	.000	Accept
Invarianță clinică										
Second-order model - Non-clinic	1259.05	587	.907	.901	.037 [.034, .04]	-	-	-	-	-
Second-order model - Clinic	924.69	587	.86	.878	.057 [.05, .064]	-	-	-	-	-
Model 0 – Invarianță configurală	2238.62	1174	.902	.895	.042 [.039,.045]	-	-	-	-	-
Model 1 – Invarianță metrică factori de ordin 1	2280.32	1204	.901	.897	.042 [.039,.044]	41.7	-.001	.002	.000	Accept
Model 2 – Invarianță metrică factori de ordin 1 și 2	2284.48	1208	.901	.897	.042 [.039,.044]	4.16	.000	.000	.000	Accept
Model 3 – Invarianță scalară factori de ordin 1	2349.86	1242	.898	.897	.042 [.039,.044]	65.38*	-.003	.000	.000	Accept
Model 4 – Invarianță scalară factori de ordin 1 și 2	2373.91	1244	.896	.895	.042 [.04,.045]	24.05*	-.002	-.002	.000	Accept

* p < .05

3.2.4. Discuții

Rezultatele studiului de față a confirmat structura factorială a scalei APRI-BT și invarianța de gen, vârstă și status clinic. În ceea ce privește structura factorială, am testat o structură factorială de ordin 1 cu 6 factori și o structură de ordin 2 cu 2 factori (agresivitate prin bullying, care include bullying fizic, verbal și social, respectiv victimizare prin bullying incluzând victimizare fizică, verbală și socială). Analiza confirmatorie factorială a arătat că atât modelul cu 6 factori de ordin 1 cât și cel cu 2 factori de ordin 2 au avut o potrivire acceptabilă. Aceste rezultate sunt în concordanță cu structura factorială propusă și testată de autorii scalei pe populație de preadolescenți și adolescenți din Australia (Marsh et al., 2011). Studiul subliniază versatilitatea scalei de bullying APRI-BT, care poate fi utilizată pentru a măsura atât frecvența agresivității și victimizării prin bullying în general, cât și a formelor specifice a comportamentului de bullying și victimizare. Versatilitatea scalei APRI-BT este importantă pentru cercetări viitoare privind impactul diferențial al diferitelor forme de bullying și victimizare asupra adaptării psihologice a tinerilor (Baldry, 2004). Un alt aspect investigat în acest studiu a fost invarianța de măsurare în funcție de gen, vârstă și status clinic a versiunii în limba română a scalei APRI-BT. Rezultatele au demonstrat invarianța configurată a scalei, ceea ce înseamnă că structura factorială a scalei este similară între băieți și fete, preadolescenți și adolescenți, respectiv între populația clinică și non-clinică. Rezultatele studiului oferă dovezi și pentru invarianța metrică a scalei de bullying APRI-BT, ceea ce implică faptul că încărcarea factorială este echivalentă între grupuri. În plus, studiul a demonstrat și invarianța scalară; tinerii care au același scor la constructul latent vor avea același scor și la variabila observată, indiferent de gen, vârstă sau status clinic. Prin demonstrarea stabilității structurii factoriale și a invarianței de măsurare atât pentru structura factorială de ordin 1 cu 6 factori și structura de ordin 2 cu 2 factori a scalei APRI-BT, studiul de față aduce contribuții importante în domeniul științific prin identificarea unui instrument cu proprietăți psihometrice solide pentru a evalua frecvența agresivității și victimizării prin bullying în rândul preadolescenților și adolescenților.

Studiul de față prezintă câteva limitări, care merită luate în vedere. În primul rând, designul transversal al studiului nu ne permite să facem inferențe cu privire la acuratețea scalei atunci când măsurăm bullying-ul la mai multe momente de timp. Prin urmare, studii viitoare ar putea utiliza un design longitudinal pentru a investiga invarianța longitudinală a scalei APRI-BT. În al doilea rând, a existat o distribuție numerică inegală a participanților între eșantionul clinic și non-clinic. Date fiind diferențele documentate de studii anterioare privind frecvența bullying-ului între populația generală și cea clinică, studiile viitoare ar putea beneficia de o distribuție numerică mai echilibrată a populației clinice, pentru a putea trage concluzii mai ferme referitoare la invarianța de măsurare între aceste 2 grupuri (Neziroglu et al., 2018; Rose & Gage, 2017).

3.3. Studiul 3. Efectele Indirecte ale Atașamentului față de Părinți și Prieteni asupra Victimizării și Agresivității prin Bullying în Rândul Adolescenților: Rolul Gândurilor Automate Negative²

3.3.1. Introducere

Asocierea dintre atașamentul parental și față de prieteni, pe de o parte, și implicarea adolescenților în comportamente de bullying, pe de altă parte, este bine documentată în literatură (Murphy, Laible, & Augustine, 2017; Nikiforou, Georgiou, & Stavrinides, 2013). Cu toate acestea, puține studii investighează mecanismele care explică asocierea dintre calitatea relației cu părinții și prietenii și implicare în bullying a adolescenților ca victime sau agresori. Un potențial mecanism care ar putea explica relația dintre atașamentul față de părinți și prieteni și implicarea în comportamente de bullying în rândul adolescenților ar putea fi prin intermediul distorsiunilor cognitive, mai specific a gândurilor automate negative. Această idee este susținută atât de teoria atașamentului promovată de Bowlby cât și teoria cognitivă comportamentală (Beck, 1987; Bowlby, 1969/82). Teoriile clasice ale atașamentului sugerează că modelele de lucru disfuncționale legate de propria persoană și de ceilalți, care se dezvoltă ca urmare a experienței unei legături de atașament deficitare pe care tinerii le-au avut cu părinții în perioada copilăriei, pun bazele pentru tiparele disfuncționale ulterioare de construire și răspuns la interacțiunile sociale zilnice cu cei de vârsta lor (Allen et al., 2004; Bowlby, 1988). În mod similar, teoria cognitivă postulează că indivizii dezvoltă scheme cognitive dezadaptative ca urmare a experiențelor negative atât cu părinții cât și cu cei de vârsta lor. Aceste scheme cognitive se manifestă în viața de zi cu zi prin intermediul gândurilor automate negative despre sine, ceilalți și despre viață, care, în continuare, ghidează comportamentul indivizilor în contexte multiple, inclusiv în contextul interacțiunilor sociale (Rush & Beck, 1988). În plus, studii anterioare au arătat că atașamentul față de părinți și prieteni joacă un rol important în dezvoltarea credințelor adaptative sau dezadaptative, atât în rândul adulților cât și a adolescenților (Gamble & Roberts, 2005; Lee & Hankin, 2009). La rândul lor, distorsiunile cognitive, sunt cunoscute ca fiind un factor de risc pentru dificultăți sociale și comportamentale, precum agresivitatea și victimizarea prin bullying (Cook et al., 2010; Owens, Skrzypiec, & Wadham, 2014).

Pornind de la studiile existente, studiul de față a avut ca prim obiectiv testarea efectelor indirecte ale atașamentului față de părinți, respectiv față de prieteni asupra implicării adolescenților în comportamente de bullying, ca victimă și agresor prin intermediul gândurilor automate negative ale adolescenților; prin acest obiectiv, studiul promovează înțelegerea mecanismelor implicate în comportamente de bullying dintr-o perspectivă integrativă, interpersonal-cognitivă. Ipoteza a fost următoarea: calitatea atașamentului față de mamă, tată, respectiv prieteni, va fi asociată semnificativ în sens negativ cu gândurile automate negative ale adolescenților, care, în continuare, va fi asociată semnificativ în sens pozitiv cu frecvența

² Acest studiu a fost publicat în această formă:

Balan, R., Dobrean, A., & Balazsi, R. (2018). Indirect effects of parental and peer attachment on bullying and victimization among adolescents: The role of negative automatic thoughts. *Aggressive behaviour*, 44(6), 561–570. <https://doi.org/10.1002/ab.21775>

Autorii au contribuit la articol după cum urmează: Balan, R.: design-ul studiului, analiza datelor și interpretare, redactarea manuscrisului; Dobrean, A.: design-ul studiului și redactarea manuscrisului; Balazsi, R.: analiza datelor și redactarea manuscrisului

agresivității și victimizării prin bullying. Al doilea obiectiv al studiului a fost explorarea rolului conținutului specific al gândurilor automate negative în asocierea dintre atașament și implicare în bullying. Mai precis, am investigat efectele indirecte ale relației de atașament deficitare față de părinți și prieteni și agresivitatea, respectiv victimizarea prin bullying, prin intermediul temelor specifice ale gândurilor automate negative — amenințare fizică, amenințare socială, eșec și ostilitate.

3.3.2. Metodă

3.3.2.1. Participanți

Participanții au inclus 476 adolescenți (199 băieți și 277 fete), înscriși în unități de învățământ public gimnazial și liceal. Vârsta participanților a fost cuprinsă între 10 și 17 ani ($M=14.00$, $SD=1.97$). Eșantionul inițial a fost împărțit aleatoriu în 2 eșantioane, un eșantion de testare a modelului teoretic ($N_1=226$) și un eșantion de validare ($N_2=250$) (Cudeck & Browne, 1983).

3.3.2.2. Procedură

Datele au fost colectate din mai multe școli publice din România. După obținerea acordului din partea conducerii școlilor, o broșură informativă și un formular de consimțământ informat a fost trimis părinților. Atât părinții cât și adolescenții și-au dat consimțământul înainte de înrolarea în studiu. Chestionarele au fost administrate în clasă, în timpul orelor de curs, în prezența unui asistent de cercetare. Timpul necesar pentru completarea setului de chestionare a fost de aproximativ 40 de minute.

3.3.2.3. Instrumente

Inventory for Parent and Peer Attachment – Revised, IPPA – R (Gullone & Robinson, 2005) este o scală de tip autoraportare, dezvoltată să evalueze percepția adolescenților asupra relației cu părinții și covârșniciei în termeni de încredere, comunicare și alienare (distanțare emoțională). Scorurile sunt cuprinse între 28 și 84 pentru secțiunea părinți, respectiv între 25 și 75 pentru secțiunea prieteni. Scorurile ridicate reflectă o calitate a atașamentului mai bună.

Children’s Automatic Thoughts Scale-Negative/Positive, CATS-N/P (Hogendoorn et al., 2010) măsoară gândurile automate negative și pozitive în rândul tinerilor. Itemii sunt scorati pe o scală Likert cu 5 puncte (de la 0 - Deloc la 4 - Tot timpul). Chestionarul oferă atât un scor total al gândurilor automate negative cât și scoruri separate pe 5 subscale: amenințare fizică, amenințare socială, eșec, ostilitate și gânduri pozitive.

Adolescent Peer Relations Instrument, APRI-BT (Parada, 2000) este o scală cu 36 de itemi, dezvoltată pentru a măsura frecvența agresivității și victimizării prin bullying în rândul copiilor și adolescenților, fiecare în relație cu 3 subdomenii – fizic, verbal și social. Scorurile totale pentru fiecare secțiune sunt cuprinse între 18 și 108, scorurile mai ridicate indicând o frecvență mai mare a agresivității și victimizării prin bullying.

3.3.2.4. Analiza statistică

Modelele teoretice, prezentate în Figura 3, respectiv Figura 4, au fost testate prin analiza de cale (model structural cu variabile observate) AMOS (Version 23.0) (Arbuckle, 2014). Pentru a estima parametrii liberi, am utilizat metoda de estimare a Probabilității Maxime (ML). Potrivirea modelelor a fost evaluată ca fiind acceptabilă dacă Chi pătrat a fost nesemnificativ statistic, indicatorii CFI și TLI sub valoare prag de .9, RMSEA și SRMR mai mici de .05 (Kline, 1998). Semnificativitatea statistică a coeficienților de cale a fost și ea analizată.

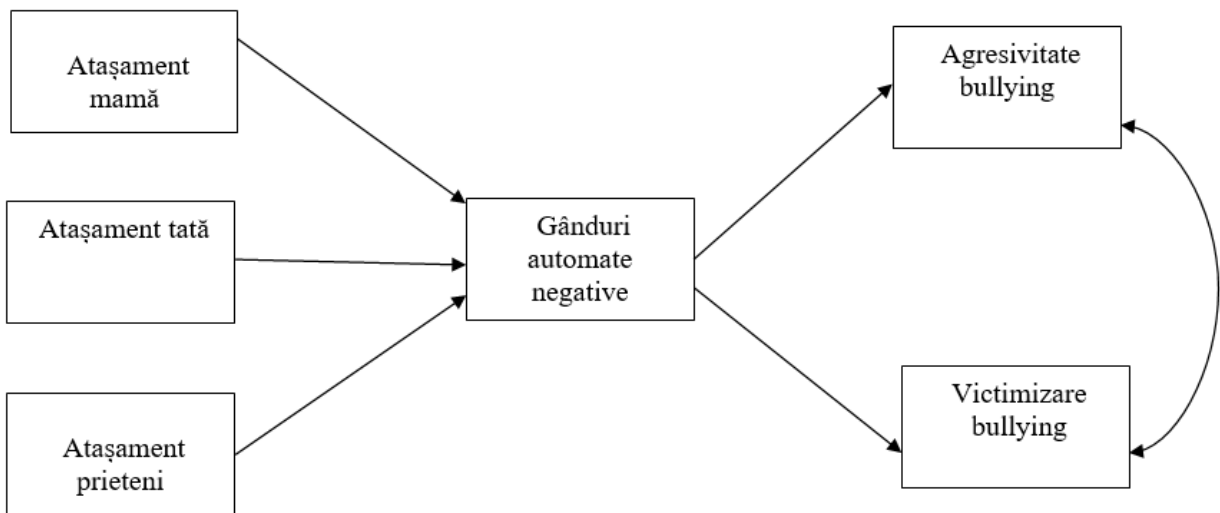

Figura 3. Modelul privind relația dintre atașamentul față de părinți și prieteni, gândurile automate negative ale adolescenților, respectiv victimizarea și agresivitate prin bullying

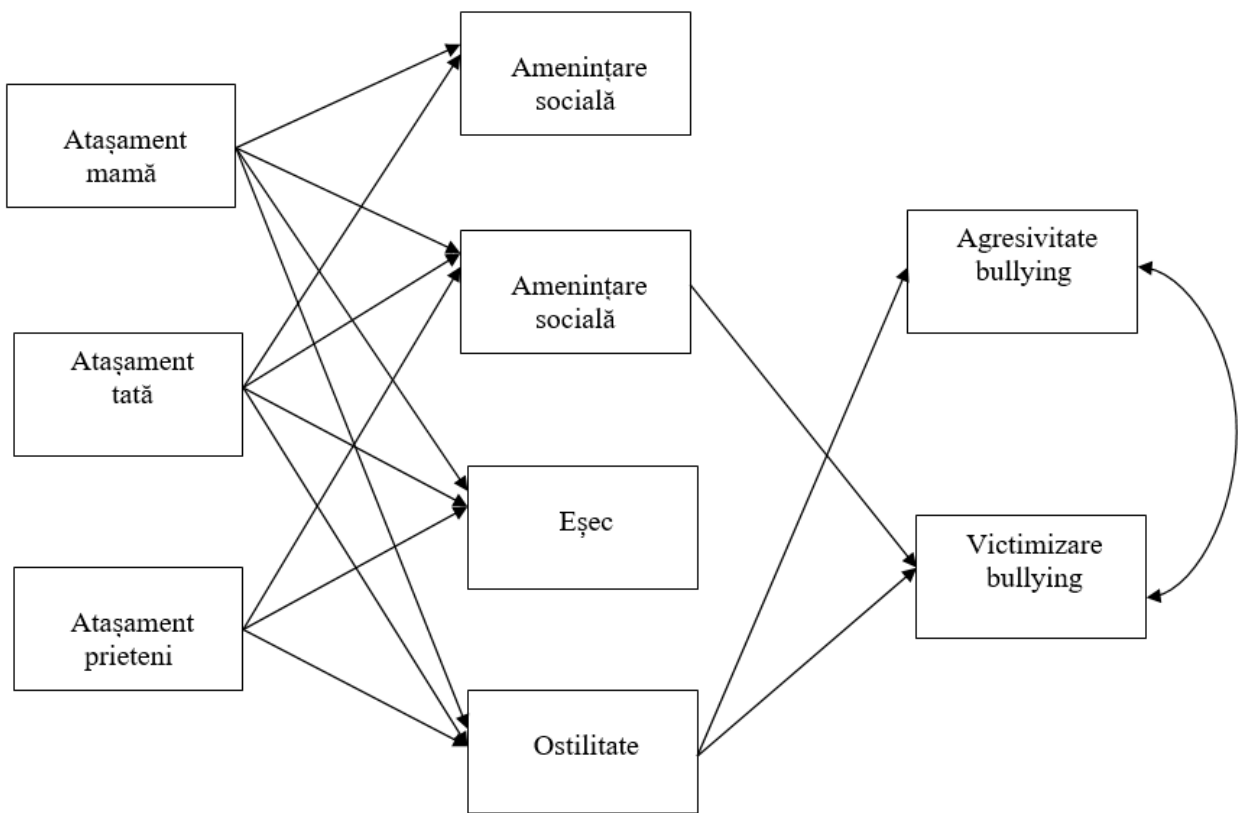

Figura 4. Modelul respecificat al relației dintre atașament, conținutul gândurilor automate negative și implicarea în bullying

3.3.3. Rezultate

3.3.3.3. Analiză de cale Model 1

În primă fază, analizele de cale au fost realizate pentru a investiga dacă atașamentul față de mamă, tată, respectiv prieteni prezic indirect agresivitatea și victimizarea adolescenților prin intermediul nivelului ridicat al gândurilor automate negative, utilizând eșantionul de testare (N1). Rezultatele analizei de cale au arătat o potrivire acceptabilă χ^2 (df=6, N=226) = 12.448, $p = .053$, CFI = .98, TLI = .95, RMSEA = .069, 90% CI [.000, .124] și SRMR = .0377.

Coeficienții de cale nestandardizați pentru efectele directe și indirecte împreună cu intervalele de încredere și semnificativitatea statistică sunt prezentate pentru ambele eșantioane în Tabelul 4. Toți coeficienții de cale au fost semnificativi statistic. Atașamentul față de fiecare agent se socializare a fost un predictor semnificativ pentru gândurile automate negative ale adolescenților (atașamentul față de mamă: $\beta = -.66$, $p < .01$); atașamentul față de tată ($\beta = -.74$, $p < .01$); atașamentul față de covârșnici ($\beta = -.55$, $p < .01$). Gândurile automate ale adolescenților au fost un predictor semnificativ în sens pozitiv atât pentru agresivitate prin bullying ($\beta = .13$, $p < .01$) cât și pentru victimizare ($\beta = .19$, $p < .01$).

Toate efectele indirecte au fost semnificative în eșantionul de testare (N1). Atașamentul față de fiecare dintre părinți, respectiv față de covârșnici a fost fiecare asociat indirect atât cu agresivitatea cât și cu victimizarea prin bullying prin intermediul gândurilor automate negative ale adolescenților.

În eșantionul de validare a modelului inițial, modelul a avut din nou o potrivire acceptabilă. Testul chi pătrat a fost semnificativ (χ^2 (df = 6, N = 250) = 16.182, $p = .013$.) Cu toate acestea, faptul că testul chi pătrat este sensibil la mărimea eșantionului, ne-a determinat să acordăm o importanță mai redusă acestui indicator în interpretarea rezultatelor (Sharma, 1996; Kline, 1998). Ceilalți indici de potrivire au fost destul de ridicați: (NNFI = .938, CFI = .975, RMSEA = .083 [.035; 0.132], iar SRMR = .051.

Și în eșantionul de validare, analiza de cale a arătat că atașamentul față de mamă a avut efect direct asupra gândurilor automate negative ale adolescenților ($\beta = -.98$, $p < .01$). La fel, atașamentul față de tată a avut un efect direct asupra gândurilor automate negative ($\beta = -.50$, $p < .01$). Atașamentul față de prieteni a avut un efect direct asupra gândurilor automate negative ($\beta = -.54$, $p < .01$). Gândurile automate negative ale adolescenților au prezis semnificativ în sens pozitiv atât agresivitatea ($\beta = .09$, $p < .001$) cât și victimizarea prin bullying ($\beta = .22$, $p < .01$). Toate efectele indirecte au fost semnificative statistic. Per ansamblu, rezultatele și eșantionul de validare oferă un suport empiric pentru modelul propus.

3.3.3.4. Analize de cale Model 2

Pentru a aborda cel de-al doilea obiectiv al studiului, predictorii (atașamentul față de mamă, tată și prieteni) au fost configurați într-un model în care agresivitatea și victimizarea prin bullying au fost variabile criteriu iar gândurile de amenințare socială, amenințare fizică, eșec și ostilitate ca variabile mediatoare. Modelul inițial a obținut o potrivire nesatisfăcătoare. Astfel că, pe baza indicilor de modificare, modelul a fost reconfigurat prin excluderea căilor nesemnificative: calea de la atașamentul față de prieteni la gânduri de amenințare fizică, calea de la eșec și amenințare fizică la victimizare, respectiv căile de la eșec, amenințare fizică și socială la agresivitate prin bullying. Modelul respecificat rezultat este prezentat în Figura 4. Rezultatele analizei de cale în eșantionul de testare au indicat o potrivire acceptabilă: χ^2 (df=12, N=226) = 29.024, $p = .004$, CFI = .97, TLI = .93, RMSEA = .079, 90% CI [.043, .117]. Coeficienții de cale nestandardizați pentru efectele directe și indirecte împreună cu intervalele de încredere și semnificativitatea statistică pentru Modelul 2 sunt prezentate în Tabelul 5. În eșantionul de testare, atașamentul față

de fiecare dintre părinți a fost un predictor semnificativ pentru gândurile de amenințare fizică (atașament față de mamă, $\beta = -.25$, $p < .01$; atașament față de tată, $\beta = -.21$, $p < .01$), gândurile de amenințare socială (atașament față de mamă, $\beta = -.16$, $p < .01$; atașament față de tată, $\beta = -.23$, $p < .01$), gânduri de eșec (atașament față de mamă, $\beta = -.17$, $p < .01$; atașament față de tată, $\beta = -.17$, $p < .01$), și pentru gânduri de ostilitate (atașament față de mamă, $\beta = -.12$, $p < .05$; atașament față de tată, $\beta = -.15$, $p < .0$). Atașamentul față de covârșnici a fost un predictor semnificativ pentru gândurile de amenințare socială ($\beta = -.10$, $p < .05$), eșec ($\beta = -.21$, $p < .01$) și ostilitate ($\beta = -.14$, $p < .01$). În continuare, gândurile de amenințare socială ($\beta = .41$, $p < .01$) și ostilitate ($\beta = .41$, $p < .01$) au avut un efect direct semnificativ asupra victimizării prin bullying, în timp ce doar gândurile de ostilitate au avut un efect direct asupra agresivității prin bullying ($\beta = .68$, $p < .01$).

Toate efectele indirecte au fost semnificative statistic în eșantionul de testare. Atașamentul față de fiecare dintre părinți precum și atașamentul față de covârșnici au fost, fiecare, indirect relaționate cu agresivitatea prin bullying prin intermediul gândurilor de ostilitate. Atașamentul perceput față de fiecare agent de socializare au fost indirect asociate cu victimizarea prin bullying prin intermediul gândurilor de ostilitate și amenințare socială.

În eșantionul de validare, modelul a arătat de asemenea o potrivire adecvată: χ^2 ($df=12$, $N=250$) = 24.020, $p = .02$, CFI = .98, TLI = .96, RMSEA = .063, 90% CI [.024, .100]. Rezultatele analizei de cale pentru Modelul 2 în eșantionul de validare au indicat faptul că atașamentul față de fiecare dintre cei 3 agenții de socializare au avut un efect direct semnificativ asupra gândurilor de eșec (atașament mamă, $\beta = -.30$, $p < .01$; atașament tată, $\beta = -.10$, $p < .05$; atașament prieteni, $\beta = -.10$, $p < .05$) și gândurilor de ostilitate (atașament mamă, $\beta = -.26$, $p < .01$; atașament tată, $\beta = -.11$, $p < .01$; atașament prieteni, $\beta = -.11$, $p < .05$). Atașamentul față de mamă, respectiv față de prieteni a avut un efect direct asupra gândurilor de amenințare socială (atașament mamă, $\beta = -.28$, $p < .01$; atașament prieteni, $\beta = -.19$, $p < .01$); calea directă de la atașamentul față de tată la gândurile de amenințare socială a arătat doar o tendință de semnificativitate statistică ($\beta = -.10$, $p = .055$). În plus, atașamentul față de fiecare dintre părinți a avut un efect direct asupra gândurile de amenințare fizică (atașament mamă, $\beta = -.26$, $p < .01$; atașament tată, $\beta = -.18$, $p < .01$). În continuare, gândurile de amenințare socială au fost un predictor semnificativ pentru victimizare ($\beta = .55$, $p < .01$, în timp ce gândurile de ostilitate au fost un predictor atât pentru agresivitate ($\beta = .63$, $p < .01$) cât și pentru victimizare ($\beta = .34$, $p < .01$). În ceea ce privește efectele indirecte, similar rezultatelor din eșantionul de testare, atașamentul față de mamă, tată, prieteni se asociază indirect cu agresivitatea prin bullying doar prin intermediul gândurilor de ostilitate, în timp ce asocierea dintre atașament și victimizare este explicată atât prin intermediul gândurilor de ostilitate cât și amenințare socială.

Tabel 4

Coefficienți de cale nestandardizați pentru efectele directe și indirecte, intervale de încredere și testul de semnificație pentru Modelul 1

			<i>Eșantion 1</i>		<i>Eșantion 2</i>	
			Coefficient [95%CI]	<i>P</i>	Coefficient [95%CI]	<i>p</i>
Efecte directe						
Atașament mamă	→	Gânduri automate negative	-.66 [-.95, -.37]	.001	-.98 [-1.35, -.60]	.001
Atașament tată	→	Gânduri automate negative	-.74 [-1.02, -.49]	.001	-.50 [-.84, -.21]	.003
Atașament prieteni	→	Gânduri automate negative	-.55 [-.85, -.24]	.003	-.54 [-.83, -.21]	.006
Gânduri automate negative	→	Agresivitate bullying	.13 [.06, .22]	.001	.09 [.04, .14]	.001
Gânduri automate negative	→	Victimizare bullying	.19 [.14, .25]	.001	.22 [.16, .31]	.001
Efecte indirecte						
Atașament mamă	→	Agresivitate bullying	-.09 [-.16, -.04]	.001	-.09 [-.17, -.04]	.001
Atașament tată	→	Agresivitate bullying	-.10 [-.19, -.04]	.001	-.04 [-.09, -.01]	.002
Atașament prieteni	→	Agresivitate bullying	-.07 [-.15, -.03]	.001	-.05 [-.10, -.01]	.003
Atașament mamă	→	Victimizare bullying	-.13 [-.20, -.07]	.001	-.22 [-.34, -.13]	.001
Atașament tată	→	Victimizare bullying	-.14 [-.21, -.08]	.001	-.11 [-.20, -.05]	.002
Atașament prieteni	→	Victimizare bullying	-.10 [-.17, -.05]	.002	-.12 [-.24, -.04]	.003

3.3.4. Discuții

Studiul de față subliniază rolul atașamentului față de părinți și prieteni în implicarea adolescenților în comportamentul de bullying și identifică totodată cognițiile disfuncționale în forma gândurilor automate negative ca un potențial mecanism care leagă experiențele de atașament față de mamă, tată și prieteni de implicarea în bullying a tinerilor atât ca victime cât și ca agresori. Mai mult decât atât, rezultatele studiului sugerează că nu toate gândurile automate negative sunt relevante pentru a explica asocierea dintre relațiile de atașament deficitare și implicarea în bullying - doar gândurile de ostilitate și amenințare sunt relevante.

Studiul de față are o serie de implicații pentru cercetare și practică. Din punct de vedere teoretic, din cunoștințele noastre, acesta este primul studiu care investighează relația dintre atașament, gânduri automate negative și victimizarea, respectiv agresivitatea prin bullying. Rezultatele studiului sugerează atât mecanisme comune cât și specifice pentru implicarea în cele două roluri în bullying. Calitatea atașamentului față de părinți și prieteni este un factor de risc distal transdiagnostic, care duce la consecințe multiple și disimilare (agresivitate și victimizare) în timp ce inferențele cognitive negative ar putea fi considerate un factor de risc transdiagnostic proximal care explică relația dintre atașamentul deficitar și implicarea în bullying atât ca victimă cât și ca agresori (Ein-Dor & Doron, 2015). În ceea ce privește rolul

Tabel 5

Coeficienți de cale nestandardizați pentru efectele directe și indirecte, intervale de încredere și testul de semnificație pentru Modelul 2

			<i>Eșantion 1</i>		<i>Eșantion 2</i>	
			Coeficient	<i>P</i>	Coeficient	<i>p</i>
			[95%CI]		[95%CI]	
<i>Efecte directe</i>						
Atașament mamă	→	Amenințare fizică	-.25 [-.35, -.14]	.000	-.26 [-.40, -.14]	.000
Atașament mamă	→	Amenințare socială	-.16 [-.29, -.05]	.005	-.28 [-.44, -.16]	.000
Atașament mamă	→	Eșec	-.17 [-.29, -.07]	.003	-.30 [-.42, -.19]	.000
Atașament mamă	→	Ostilitate	-.12 [-.21, -.02]	.012	-.26 [-.38, -.14]	.000
Atașament tată	→	Amenințare fizică	-.21 [-.31, -.13]	.000	-.18 [-.30, -.08]	.000
Atașament tată	→	Amenințare socială	-.23 [-.33, -.14]	.000	-.10 [-.21, .01]	.055
Atașament tată	→	Eșec	-.17 [-.25, -.09]	.000	-.10 [-.19, -.01]	.042
Atașament tată	→	Ostilitate	-.15 [-.24, -.06]	.000	-.11 [-.21, -.01]	.000
Atașament prieteni	→	Amenințare socială	-.10 [-.21, -.02]	.036	-.19 [-.29, -.10]	.000
Atașament prieteni	→	Eșec	-.21 [-.31, -.12]	.000	-.10 [-.18, -.02]	.019
Atașament prieteni	→	Ostilitate	-.14 [-.24, -.04]	.007	-.11 [-.21, -.03]	.021
Ostilitate	→	Agresivitate bullying	.68 [.48, .91]	.000	.63 [.46, .83]	.000
Amenințare socială	→	Victimizare bullying	.41 [.26, .60]	.000	.55 [.35, .84]	.000
Ostilitate	→	Victimizare bullying	.41 [.22, .63]	.000	.34 [.16, .50]	.000
<i>Efecte indirecte</i>						
Atașament mamă	→	Agresivitate bullying	-.08 [-.13, -.02]	.013	-.16 [-.27, -.09]	.000
Atașament tată	→	Agresivitate bullying	-.10 [-.17, -.04]	.001	-.07 [-.14, -.01]	.050
Atașament prieteni	→	Agresivitate bullying	-.09 [-.14, -.02]	.016	-.07 [-.15, -.02]	.017
Atașament mamă	→	Victimizare bullying	-.12 [-.18, -.05]	.001	-.24 [-.39, -.16]	.000
Atașament tată	→	Victimizare bullying	-.16 [-.25, -.12]	.000	-.09 [-.19, -.01]	.033
Atașament mamă	→	Victimizare bullying	-.10 [-.14, -.03]	.003	-.14 [-.25, -.07]	.001

conținutului/temei specifice a gândurilor automate negative, rezultatele studiului oferă dovezi preliminare cu privire la un mecanism comun dar și un mecanism unic. În timp ce gândurile de ostilitate par a fi o cale care leagă atașamentul de agresivitate prin bullying, o combinație de gânduri de ostilitate și amenințare sociale explică asocierea dintre atașament și victimizarea prin bullying. Ca și implicații practice, studiul de față poate constitui un punct de reper pentru îmbunătățirea programelor de prevenție și intervenție pentru bullying. Un obiectiv important al programelor de prevenție și intervenție ar fi abordarea gândurilor automate de negative ale adolescenților, în mod particular gândurile de ostilitate și amenințare socială (Smith, Lochman, & Daunic, 2005). În plus, rezultatele studiului arată că la fel de importantă este și abordarea factorilor parentali și factorilor legați de covârșnici. Acest aspect este congruent cu modelul social-ecologic al bullying, care postulează că bullying-ul nu este o problemă redusă exclusiv la diada victimă-agresor, care apare din cauza unor caracteristici individuale ale agresorilor și victimelor, ci este influențat și de relațiile pe care adolescenții le au cu familia, prietenii și profesorii (Espelage, Rao, & Rue, 2013). Un alt aspect important relevat de studiul de față că atașamentul față de părinți și prieteni precum și gândurile de ostilitate sunt un factor de risc comun pentru agresivitate și victimizare prin bullying. În consecință, disputarea gândurilor automate de ostilitate și îmbunătățirea calității legăturii emoționale cu prietenii și părinții ar trebuie să constituie elemente comune ale programelor atât pentru agresori cât și pentru victime,

în în timp ce disputarea gândurile de amenințare socială ar trebui să constituie un element particular pentru victimele bullying-ului (Cook et al., 2010).

Rezultatele studiului trebuie interpretate ținând cont de o serie de limitări. În primul rând, design-ul transversal al studiului nu ne permite să facem inferențe acurate și ferme cu privire la direcția efectelor în relația dintre atașament, gânduri automate negative și implicarea în bullying. Într-adevăr, studii anterioare indică posibilitatea unor efecte bidirecționale între calitatea atașamentului și victimizare (Pellegrini & Bartini, 2000). Este posibil ca adolescenții cu legături emoționale deficitare cu cei de vârsta lor să fie la risc de a deveni victime ale bullying-ului, dar este posibil și ca victimizarea prin bullying să afecteze negativ calitatea relațiilor viitoare cu covârșnicii. În mod similar, distorsiunile cognitive pot fi deopotrivă antecedent și consecință a expunerii la bullying ca victimă (Calvete et al., 2018; Cook et al., 2010). Este nevoie de studii longitudinale care să clarifice direcția cauzalității. În al doilea rând, datele noastre se bazează exclusiv pe autoraportare, ceea ce poate duce la o subraportare a comportamentelor de bullying. Victimele se teme adesea de răzbunare din partea agresorilor dacă raportează incidentele de bullying, în timp ce agresorii pot să nu califice comportamentul lor ca fiind unul de bullying (Newman & Murray, 2005). Studii viitoare ar putea beneficia de pe urma colectării datelor folosind surse de raportare multiple, precum colegii de clasă, profesorii sau părinții. În al treilea rând, studiul de față s-a focalizat doar pe bullying-ul școlar, față în față. Deși există o suprapunere considerabilă între bullying-ul în școală și cyberbullying, studii ulterioare ar putea să examineze dacă aceleași mecanisme operează și în asocierea dintre calitatea relației de atașament și cyberbullying.

3.4. Studiul 4. De la Victimă la Agresor al Bullying-ului: Rolul Gândurilor Iraționale, al Problemelor de Externalizare și al Atașamentului Parental

3.4.1. Introducere

Tranziția de la victime ale bullying-ului la statutul de agresori este bine documentată în literatură (Chan & Wong, 2015; Haltigan & Vaillancourt, 2014). Cu toate acestea, investigarea mecanismelor care explică cum ajung victimele agresori a primit puțină atenție. În ciuda efectelor negative emoționale și comportamentale persistente asociate cu această categorie de adolescenți implicați în bullying (Kochel et al., 2015).

Literatura privind consecințele victimizării prin bullying și antecedentele agresivității prin bullying sugerează câteva căi potențiale distincte care ar putea explica legătura între victimizare și agresivitatea prin bullying ulterioară. Unul dintre aceste mecanisme plauzibile ar putea fi prin problemele comportamentale, de externalizare, pe care tinerii sunt predispuși să le dezvolte după implicarea lor în bullying ca victime (Ttofi et al., 2012). Într-adevăr, numeroase studii indică faptul că victimizarea prin bullying este asociată cu o creștere/înrautățire a problemelor de externalizare, precum tulburare de conduită și tulburare de opoziționsim-sfidare (Ttofi et al., 2012). Pe de altă parte, potrivit meta-analizelor realizate atât pe studii transversale cât și pe studii longitudinale, problemele de externalizare sunt unul dintre cei mai puternici predicatori ai agresivității prin bullying în rândul copiilor și adolescenților (Cook et al., 2010; Natesan, Mitchell, Glover, 2018).

Un alt potențial factor care ar putea explica legătura dintre victimizare și agresivitate prin bullying ar putea fi cognițiile evaluative ale adolescenților (Cook et al., 2010; Fullchange & Furlong, 2016; Radliff et al., 2015). Cercetările anterioare au arătat în mod consistent faptul că victimizarea prin bullying influențează cognițiile evaluative, iraționale ale adolescenților (Fullchange & Furlong, 2016; Radliff et al., 2015). Pe de altă parte, avem dovezi empirice care pun în evidență rolul cognițiilor iraționale ca antecedent al implicării adolescenților în comportamente de bullying în calitate de agresori (Cook et al., 2010; Sabanc & Çekiç, 2019). De exemplu, meta-analiza realizată de Cook și colaboratorii (2010) a arătat că un pattern de gândire predominant de evaluări globale negative ale celorlalți este un predictor puternic pentru agresivitate prin bullying (Cook et al., 2010). În plus, numeroase cercetări anterioare au documentat rolul gândurilor iraționale în apariția și menținerea problemelor de externalizare ale adolescenților (Fives, Kong, Fuller, & DiGiuseppe, 2011; Silverman & DiGiuseppe, 2001). Coroborând aceste rezultate din cercetările anterioare, este posibil ca problemele de externalizare și cognițiile iraționale să nu opereze doar distinct, prin căi separate pentru a explica asocierea dintre victimizare și agresivitate, ci, de asemenea, este plauzibil să credem că cei doi factori mediatori propuși să opereze printr-o cale serială în care iraționalitatea servește ca prim mediator iar problemele de externalizare ca al doilea mediator.

Totuși, nu toți tinerii victime ale bullying-ului dezvoltă un pattern de gândire irațional și probleme de externalizare, care ar putea amplifica riscul de a deveni ulterior agresori în dinamica bullying-ului. Un potențial factor protectiv care ar putea atenua asocierea între victimizare și agresivitate prin iraționalitate și probleme de externalizare este legătura de atașament dintre adolescent și părinte (Cole et al., 2010). Potrivit cercetărilor anterioare, atașamentul parental este un factor important care influențează patternul de gândire și cel comportamental al tinerilor (Abrams & Ellis, 1994; Kamkar, Doyle, & Markiewicz, 2012).

Pornind de la cercetările anterioare, obiectivul principal al studiului a fost investigarea rolului gândurilor iraționale și a problemelor de externalizare în a explica asocierea dintre victimizare și agresivitate prin bullying, în rândul adolescenților. Mai precis, utilizând un design transversal, am testat un model cu trei potențiale căi alternative ale asocierii dintre victimizare și agresivitate prin bullying – o cale indirectă prin intermediul gândurilor iraționale ale adolescenților, o cale prin intermediul problemelor de externalizare și o cale serială în care nivelul de iraționalitate prezice problemele de externalizare, iar acestea, la rândul prezic frecvența agresivității prin bullying. Modelul conceptual al relației dintre victimizare, agresivitate prin bullying, iraționalitate și probleme de externalizare este prezentat în Figura 5.

Al doilea obiectiv al studiului a fost investigarea rolului moderator al tipului de atașament față de părinți (securizant vs. insecurizant) în modelul inițial (Cole et al., 2012). Am formulat următoarea ipoteză: tipul de atașament va modera fiecare dintre căile indirecte propuse în modelul inițial, astfel încât asocierea dintre victimizare și agresivitate, prin intermediul gândurilor iraționale, a problemelor de externalizare precum și prin intermediul căii seriale iraționalitate - probleme de externalizare, va fi mai puternică pentru adolescenții cu un atașament insecurizant, comparativ cu cei cu un atașament securizant. Modelul conceptual al medierii moderate este reprezentat în Figura 6.

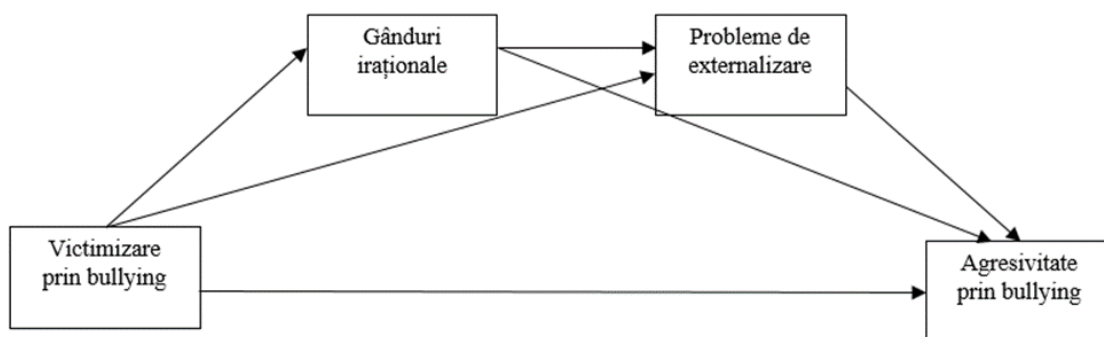

Figura 5. Modelul conceptual al relației dintre victimizare prin bullying, cogniții iraționale, probleme de externalizare și agresivitate prin bullying

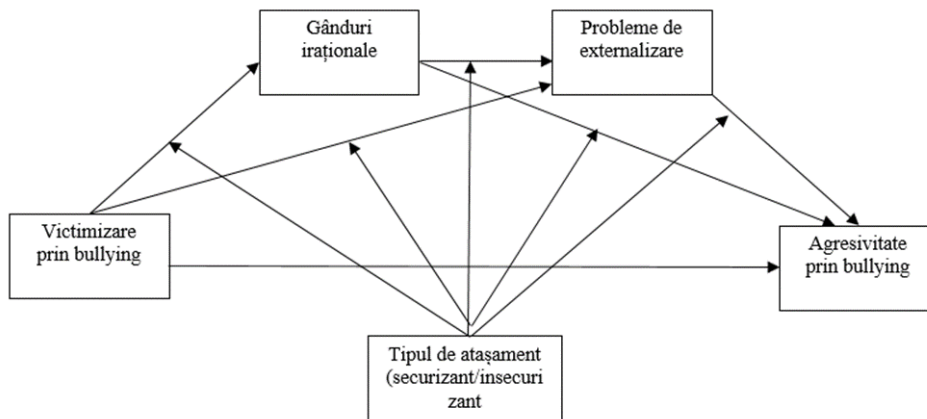

Figura 6. Modelul conceptual al medierii moderate al relației dintre victimizare prin bullying, cogniții iraționale, probleme de externalizare, agresivitate prin bullying și atașament parental

3.4.2. Metodă

3.4.2.1. Participanți

Eșantionul pentru studiul de față a cuprins 269 de adolescenți (138 băieți, 131 fete), cu vârsta cuprinsă între 11 și 15 ($M=11.98$, $SD=.68$).

3.4.2.2. Instrumente

The Adolescent Peer Relations Instrument, APRI-BT (Parada, 2000) este o scală dezvoltată pentru a măsura frecvența agresivității și victimizării prin bullying în rândul copiilor și adolescenților, fiecare în relație cu 3 subdomenii – fizic, verbal și social. Scorurile totale pentru fiecare secțiune sunt cuprinse între 18 și 108, scorurile mai ridicate indicând o frecvență mai mare a agresivității și victimizării prin bullying.

The Children and Adolescents Scale of Irrationality, CASI (Bernard & Cronan, 1999) este o scală de tip autoraportare care evaluează nivelul de iraționalitate în rândul adolescenților cu vârsta cuprinsă între 10 și 17 ani. Participanților li se cere să evalueze pe o scală de tip Likert cu 5 puncte măsura în care sunt de acord cu 28 de afirmații care reflectă gânduri iraționale.

Strengths and Difficulties Questionnaire-self report, SDQ (Goodman, 1997) este un instrument de screening pentru probleme emoționale și comportamentale în rândul copiilor și adolescenților. SDQ cuprinde 5 subscale (Probleme emoționale, Probleme de conduită, Hiperactivitate, Probleme cu prietenii și Comportamente prosociale). Subscalele de Probleme de conduită și de Hiperactivitate pot fi combinate pentru a obține un scor total pentru Probleme de externalizare, în timp ce subscalele de Probleme emoționale și Probleme cu prietenii, împreună, oferă un scor pentru Probleme de internalizare. Scorurile pentru scalele de Probleme de internalizare și externalizare sunt cuprinse între 0-20, cu scoruri mai ridicate reflectând nivele mai ridicate probleme emoționale sau comportamentale. Pentru studiul de față, doar scala de Probleme de externalizare a fost utilizată.

Experiences in Close Relationships Scale, ECR (Fraley, Heffernan, Vicary, & Brumbaugh, 2011) este o scală de 9 itemi care măsoară stilul de atașament față de diferite figuri de atașament – părinți, partener romantic și cel mai bun prieten. Pentru fiecare figură de atașament, sunt calculate două scoruri - unul pentru anxietate și unul pentru evitare. Pentru studiul de față, au fost create două categorii de atașament, pe baza recomandărilor autorului scalei. Cei cu scoruri egale sau mai mici decât valoarea medianei (mediană anxietate = 1; mediană evitare = 2.5) au fost asignați grupului cu atașament securizant, în timp ce cei care aveau scorul la cel puțin o dimensiune mai mare decât valoarea medianei au fost asignați grupului cu atașament insecurizant.

3.4.2.3. Procedură

Mai multe școli publice au fost contactate în vederea participării la studiu. După obținerea acordului din partea conducerii școlilor, o broșură informativă și un formular de consimțământ informat a fost trimis părinților. Atât părinții cât și adolescenții și-au dat consimțământul înainte de înrolarea în studiu. Chestionarele au fost administrate în clasă, în timpul orelor de curs, în prezența unui asistent de cercetare. Timpul necesar pentru completarea setului de chestionare a fost de aproximativ 50 de minute.

3.4.2.4. Analiza datelor

Analiza de cale în Mplus 8.1 (Muthén & Muthén, 2017), utilizând metoda estimării Maximei Probabilități (ML) a fost folosită pentru a testa efectele indirecte ale victimizării prin bullying asupra agresivității via cogniții iraționale și probleme de externalizare. În continuare, analiza de cale moderată a fost realizată în Mplus pentru a examina dacă asocierea indirectă între victimizare și agresivitate prin intermediul cognițiilor iraționale, problemelor de externalizare precum și prin intermediul căii seriale iraționalitate - probleme de externalizare este moderată de tipul de atașament față de părinți (securizant vs. insecurizant). Pentru a reține asumția moderării, este necesar ca efectele indirecte condiționale pe baza tipului de atașament pentru fiecare dintre căile propuse să fie semnificative statistic, în sensul că intervalul de încredere nu include valoarea 0. (Hayes, 2013).

3.4.3. Rezultate

3.4.3.1. Analiză de cale

Pentru a investiga asocierea dintre victimizare, agresivitate, iraționalitate și probleme de externalizare, am utilizat analiza de cale, cu victimizarea prin bullying ca predictor, agresivitate ca variabilă criteriu iar nivelul de iraționalitate și probleme de externalizare ca variabile mediatore. Inspectarea indicatorilor de potrivire a arătat că modelul este supra-identificat. Prin urmare, am analizat în continuare coeficienții de cale pentru efecte directe și indirecte. Coeficienții de cale standardizați pentru efecte directe și indirecte, împreună cu intervalele de încredere și testul de semnificație sunt detaliați în Tabelul 6. Toți coeficienții de cale pentru efectele directe au fost semnificativi statistic. Astfel, victimizarea a fost un predictor pentru nivelul de iraționalitate al adolescenților ($\beta = .27, p < .01$), problemele de externalizare ($\beta = .16, p < .05$) și pentru agresivitatea prin bullying ($\beta = .37, p < .01$). Cognițiile iraționale au avut un efect direct semnificativ atât asupra problemelor de externalizare ($\beta = .46, p < .01$) cât și asupra frecvenței agresivității prin bullying ($\beta = .20, p < .01$). Problemele de externalizare, la rândul lor, au fost un predictor semnificativ pentru agresivitatea prin bullying ($\beta = .27, p < .01$). Toate efectele indirecte au fost, de asemenea, semnificative statistic. Mai specific, victimizarea prin bullying a fost asociată indirect cu agresivitatea atât prin nivelul de iraționalitate al adolescenților ($\beta = .05, p < .05$) cât și prin intermediul problemelor de externalizare ($\beta = .04, p < .05$). De asemenea, și calea indirectă subsecventă de la victimizare la agresivitate prin intermediul nivelului de iraționalitate ca prim mediator și probleme de externalizare ca al doilea moderator a fost semnificativă statistic ($\beta = .03, p < .01$).

3.4.3.2. Analiză de cale moderată

În continuare, analiza de cale moderată a fost folosită pentru a investiga dacă tipul de atașament față de părinți (securizant vs. insecurizant) moderează căile indirecte identificate în prima fază. Rezultatele analizei de cale moderată au indicat faptul că tipul de atașament dezvoltat de adolescenți față de părinți nu moderează nici calea de la victimizare la iraționalitate ($\beta = .09, 95\% \text{ CI } [-.13, .32], p = .51$) nici calea de la victimizare la probleme de externalizare ($\beta = -.02, 95\% \text{ CI } [-.52, .05], p = .21$), dat fiind faptul că toți termenii de interacțiune au fost ne semnificativi

statistic. În mod similar, tipul de atașament nu a fost un moderator semnificativ nici pentru calea de la iraționalitate la probleme de externalizare ($\beta = .37$, 95% CI [-.08, .90], $p = .21$), nici pentru calea de la iraționalitate la agresivitate ($\beta = -.37$, 95% CI [-.79, .07], $p = .15$) sau pentru calea de la probleme de externalizare la agresivitate prin bullying ($\beta = -.02$, 95% CI [-.15, .17], $p = .83$).

Tabel 6

Coeficienți de cale standardizați pentru efecte directe și indirecte, intervale de încredere și test de semnificație pentru modelul de mediere

			Coeficienți de cale [95%CI]	<i>p</i>
Efecte directe				
Victimizare bullying	→	Agresivitate bullying	.37 [.23, .59]	.00
Victimizare bullying	→	Iraționalitate	.27 [.18, .41]	.00
Victimizare bullying	→	Probleme externalizare	.16 [.95, .33]	.01
Iraționalitate	→	Probleme externalizare	.46 [.36, .62]	.00
Iraționalitate	→	Agresivitate bullying	.20 [.10, .37]	.00
Probleme externalizare	→	Agresivitate bullying	.27 [.18, .40]	.00
Efecte indirecte				
Victimizare bullying→	Iraționalitate	→Agresivitate bullying	.05 [.02, .11]	.01
Victimizare bullying→	Probleme externalizare	→ Agresivitate bullying	.04 [.01, -.09]	.02
Victimizare bullying→	Iraționalitate Probleme externalizare	→Agresivitate bullying	.03 [.01, .06]	.00

3.4.5 Discuții

Rezultatele acestui studiu oferă dovezi preliminare pentru trei potențiale căi alternative prin care victimele bullying-ului pot deveni ulterior agresori – o cale prin intermediul gândurilor iraționale, o cale prin intermediul problemelor de externalizare, respectiv o cale serială de la iraționalitate la probleme de externalizare. Aceste rezultate sunt în acord cu studiile anterioare care au arătat că factorii cognitivi și comportamentali sunt cele mai stabile și relevante mecanisme care explică suprapunerea dintre victimizare și agresivitate prin bullying în rândul adolescenților (Walters & Espelage, 2018). Pe de altă parte, ipoteza moderării nu a fost susținută de datele noastre, sugerând astfel că un atașament securizant față de părinți nu îi protejează neapărat pe adolescenți de a dezvolta consecințele negative asociate cu expunerea la bullying ca victimă și care, în continuare, i-ar pune la risc de a deveni ulterior agresori în dinamica bullying-ului. O potențială explicație pentru acest rezultat este aceea că suportul parental și calitatea relației emoționale părinte-copil nu are capacitate de a compensa lipsa unor interacțiuni și relații pozitive cu covârșnicii (Schacter & Margolin, 2019). Cu alte cuvinte, atunci când adolescenții experiențiază interacțiuni negative repetate cu cei de vârsta lor, uneori chiar zilnic, părinții nu pot compensa rolul pe care covârșnicii îl au în viața adolescenților, spre deosebire de situațiile conflictuale izolate, accidentale dintre colegi/prieteni, când suportul parental are un efect benefic (Schacter & Margolin, 2019).

Studiul de față are o serie de implicații teoretice și practice importante. Din punct de vedere teoretic, studiul de față avansează cunoștințele în domeniu oferind un model preliminar complex care poate să explice procesele prin care victimele bullying-ului adoptă comportamente de agresivitate, mai specific, un model cu trei căi alternative indirecte pentru asocierea între victimizare și agresivitate prin bullying. Utilizarea unui model de mediere serială ne-a permis să clarificăm un model complex în ceea ce privește traiectoria adolescenților de la victime la agresori ai bullying-ului – o cale cognitivă, o cale comportamentală, respectiv o cale subsecventă în care iraționalitatea prezice problemele de externalizare. Faptul că toate cele trei căi propuse au fost semnificative scoate în evidență eterogenitatea profilelor și a caracteristicilor victimelor și agresorilor bullying-ului (Eastman et al., 2018). Din punct de vedere practic, studiul de față subliniază importanța evaluării nivelului de iraționalitate și a problemelor de externalizare, pentru a putea identifica victimele care sunt la risc de a deveni agresori, precum și pentru a identifica mecanismele specifice prin care o victimă devine agresor. În plus, rezultatele obținute sugerează că programele de prevenție și intervenție pentru a opri tranziția de la rolul de victimă la cel de agresor al bullying-ului ar beneficia de pe urma includerii unei componente de restructurare cognitivă a gândurilor iraționale precum și o componentă adresată specific problemelor de externalizare. De exemplu, Markopoulos și Bernard (2015) au arătat că o intervenție cognitiv comportamentală scurtă, care abordează cognițiile iraționale și comportamentele disfuncționale ca răspuns la victimizare, a redus nivelul de iraționalitate și a îmbunătățit strategiile de coping comportamental în rândul victimelor bullying-ului (Fung, 2012; Markopoulos & Bernard, 2015). De asemenea, studiul de față punctează necesitatea personalizării programelor de prevenție și intervenție pentru a întrerupe ciclul vicios victimizate - agresivitate, pe baza mecanismelor identificate – fie un nivel ridicat de iraționalitate, fie un nivel ridicat de probleme de externalizare, fie un nivel ridicat și de iraționalitate și de probleme de externalizare.

Ca și limitări principale ale studiului, natura transversală a datelor nu ne oferă posibilitatea să determinăm cauzalitatea dintre variabilele investigate. Prin urmare, sunt necesare studii viitoare longitudinale, pentru a confirma secvența temporală a mediatorilor din studiul nostru. De exemplu, ar fi interesant de investigat dacă aceleași căi operează pentru a explica tranziția inversă, și anume de agresor la victimă a bullying-ului (Baker et al., 2008). În plus, efectele directe ale victimizării asupra agresivității au rămas semnificative o dată cu introducerea mediatorilor în model, sugerând astfel că pot exista și alte variabile care explică această relație între victimizare și agresivitate. Dacă studiul de față s-a focalizat doar pe factori cognitivi și comportamentali ca și mecanisme în tranziția victimă - agresor, studii viitoare ar putea testa rolul constructelor afective (ex., depresie, furie) ca potențiale mecanisme prin care adolescenții care au fost victimele bullying ajung agresori (Camodeca & Goossens, 2005; Walters & Espelage, 2018).

CAPITOLUL IV. CONCLUZII GENERALE ALE TEZEI ȘI IMPLICAȚII

4.1. Concluzii Generale

Obiectivul general al tezei a fost investigarea eficienței programelor de prevenție și a mecanismelor care stau la baza comportamentului de bullying în rândul copiilor și adolescenților, utilizând o abordare multi-nivelară, bazată pe modelul teoretic social-ecologic al bullying-ului. Ca și obiectiv secundar, am fost interesați de îmbunătățirea metodologiei în domeniul de cercetare al bullying-ului.

Primul pas a fost să oferim o sinteză comprehensivă asupra eficienței programelor multi-nivelare în prevenția bullying-ului și cyberbullying-ului, prin realizarea unei meta-analize a studiilor clinice controlate randomizate (Studiul 1). Rezultatele meta-analizei au arătat că programele multi-nivelare existente sunt eficiente în prevenția agresivității, atât pe termen scurt cât și pe termen lung, cu toate că mărimea efectului a fost mică. În ceea ce privește victimizarea prin bullying, meta-analiza a detectat potențiale efecte întârziate, din moment ce efectul programelor de prevenție a fost semnificativ doar la follow-up, nu și imediat după finalizarea programului. În continuare, atunci când am rulat analize de senzitivitate pentru programe cu și fără implicare parentală, rezultatele au evidențiat faptul că doar programele cu componentă parentală au avut un efect semnificativ asupra agresivității post-intervenție și follow-up, respectiv asupra victimizării la follow-up, dar nu și programele fără implicare parentală. Dat fiind impactul pe care includerea părinților l-a avut asupra programelor de bullying, meta-analiza de față subliniază încă o dată importanța abordării multi-nivelare în înțelegerea și prevenția comportamentului de bullying (Espelage & Swearer, 2010; Swearer & Hymel, 2015). Cu privire la comportamentul de bullying online, programele de prevenție nu au avut un efect semnificativ nici asupra cyberagresivității nici asupra cybervictimizării. Aceste rezultate mai puțin optimiste pot fi puse pe seama particularizării insuficiente a programelor de prevenție la mecanismele specifice care stau la baza cyberbullying-ului (Cross et al., 2015). În continuare, analizele de moderare au indicat că programele de scurtă durată, de cel mult 6 luni, produc efecte mai mari asupra agresivității, comparativ cu programele de lungă durată. Diferențe în mărimea efectului pentru variabila dependentă agresivitate prin bullying au fost documentate și între studiile clinice conduse de grupuri independente de cercetare și studiile care includeau autorii care au dezvoltat programul în echipa de cercetare, cu efecte mai mari pentru a doua categorie de studii. În plus, calitatea metodologică a studiilor a fost un moderator semnificativ al mărimii efectului asupra agresivității la follow-up – cu cât crește calitatea metodologică a studiilor, cu atât scade mărimea efectului. Aceste ultime 2 rezultate pun sub semnul întrebării fidelitatea și validitatea concluziilor cu privire la eficiența programelor de prevenție anti-bullying.

În continuare, am realizat un studiu metodologic (Studiul 2) în care obiectivul a fost să adaptăm și să testăm structura factorială și invarianța de măsurare a scalei de bullying *Adolescent*

Peer Relationships Instrument – Bully/Target (APRI-BT) (Parada, 2000). Analiza confirmatorie factorială a indicat că structura complexă a scalei APRI-BT - o structură de ordin 1 cu 6 factori respectiv o structură de ordin 2 cu 2 factori (agresivitate prin bullying, care include bullying fizic, verbal și social, respectiv victimizare prin bullying incluzând victimizare fizică, verbală și socială), propusă de autorii scalei se menține și pe populația de adolescenți din România. În continuare, am demonstrat invarianța de măsurare în funcție de gen, vârstă și status clinic a versiunii în limba română a scalei.

După ce am avut o scală cu proprietăți psihometrice puternice pentru evaluarea bullying-ului și dovezi din primul studiu cu privire la importanța abordării factorilor de risc de la nivele multiple (în special, factorii parentali), am realizat un studiu transversal, utilizând abordarea multi-nivelară, în care am investigat rolul atașamentului față de prieteni și părinți precum și a factorilor cognitivi de la nivelul individual în predicția agresivității și victimizării prin bullying în rândul adolescenților. Mai specific, am testat efectele indirecte ale atașamentului față de mamă, tată, respectiv prieteni asupra implicării în bullying ca victimă sau agresor prin intermediul gândurilor automate negative ale adolescenților. Rezultatele studiului au arătat că legăturile emoționale de atașament față de fiecare dintre figurile de atașament s-a asociat indirect cu implicarea în bullying ca agresori și victime prin intermediul gândurilor automate negative. Când am explorat rolul temelor specifice ale gândurilor automate negative în această relație, am observat că nu toate gândurile automate sunt relevante ci doar gândurile de ostilitate pentru a explica relația indirectă dintre atașament și agresivitate, respectiv o combinație între gândurile de amenințare socială și ostilitate pentru a explica asocierea dintre atașament și victimizare.

În cel de-al 4-lea studiu, am realizat o analiză preliminară privind rolul explicativ al iraționalității și al problemelor de externalizare în dinamica relației dintre victimizare și agresivitate prin bullying. Mai precis, am testat un model de mediere cu trei căi alternative - prin cogniții iraționale, probleme de externalizare, respectiv o cale serială cu iraționalitatea ca prim mediator iar problemele de externalizare ca mediator secundar. În plus, am investigat și măsura în care aceste mecanisme operează la fel pentru tinerii cu atașament securizant, respectiv pentru cei cu atașament insecurizant față de părinți. Toate cele trei indirecte alternative propuse să explice asocierea dintre victimizare și agresivitate prin bullying au fost semnificative: calea 1 – via iraționalitate; calea 2 – via probleme de externalizare; calea 3 – via iraționalitate ca prim mediator iar probleme de externalizare ca mediator secundar. Pe de altă parte, contrar predicțiilor noastre, tipul de atașament nu a moderat efectele indirecte ale victimizării asupra agresivității prin nici una dintre căile menționate mai sus. Putem conchide, așadar, că un atașament securizat față de părinți nu-i protejează neapărat pe adolescenții care sunt victime ale bullying-ului de la a dezvolta probleme de externalizare, cogniții iraționale și în cele din urmă de a deveni la rândul agresori ai bullying-ului.

4.2. Implicații ale Tezei

4.2.1. Implicații teoretice

Implicațiile teoretice ale tezei vin în primul rând din studiile 3 și 4, al căror obiectiv a fost să avanseze înțelegerea mecanismelor implicate în agresivitatea și victimizarea prin bullying, utilizând o abordare multi-nivelară. Studiul 3 constituie, din cunoștințele noastre, prima încercare empirică de a testa efectele indirecte ale atașamentului față de mamă, tată, respectiv față de prieteni asupra agresivității și victimizării prin bullying prin intermediul gândurilor negative automate ale adolescenților. Acest studiu avansează înțelegerea potențialelor mecanisme care stau la baza comportamentelor de bullying în rândul tinerilor, integrând factori de risc de la nivel individual (gândurile automate negative ale adolescenților) și factori interpersonali (calitatea percepută a atașamentului față de părinți și prieteni). Studiul 3 a găsit dovezi atât pentru mecanisme comune cât și mecanisme specifice pentru cele două roluri din bullying - victime și agresori. Din moment ce unii adolescenți cu o legătură de atașament deficitară față de părinți și prieteni ajung să se implice în bullying agresori, în timp ce alții sunt mai predispuși să devină ținte ale bullying-ului, atașamentul față de persoanele semnificative din viața adolescenților reprezintă un factor de risc comun, distal, care duce la consecințe distincte - pentru unii victimizare, pentru alții agresivitate (Ein-Dor & Doron, 2015). Analizele efectuate pe conținuturi specifice ale gândurilor automate oferă dovezi preliminare pentru un mecanism cognitiv comun și unul specific în legătura atașament - victimizare/agresivitate. Mai exact, gândurile de ostilitate reprezintă un mecanism cognitiv comun prin care atașamentul se asociază atât cu victimizare cât și cu victimizare prin bullying, în timp ce gândurile de amenințare socială a adolescenților sunt relevante doar pentru relația atașament - victimizare.

Prin studiul 4, am avansat cercetarea fundamentală în domeniul bullying-ului utilizând o abordare multi-nivelară în a explica tranziția de la victimă a bullying-ului la agresor. Studiul 4 oferă un insight cu privire la un potențial mecanism complex care ar putea explica asocierea dintre victimizare și agresivitate prin bullying. Mai precis, am identificat trei potențiale căi indirecte care ar putea explica relația dintre victimizare și agresivitate prin bullying – o cale prin intermediul cognițiilor iraționale, o cale prin probleme de externalizare, respectiv o cale serială în care un nivel ridicat de iraționalitate prezice probleme de externalizare mai frecvente și care, la rândul lor prezic o frecvență mai ridicată a agresivității prin bullying. Studiul 4 utilizează de asemenea abordarea multi-nivelară prin explorarea tipului de atașament parental ca potențial factor protector care ar putea atenua sau stopa tranziția de la victimă la agresor. Rolul moderator al tipului de atașamentului față de părinți nu a fost confirmat în studiul nostru, sugerând că legătura de atașament dintre părinte și adolescent nu protejează victimele bullying-ului să intre în ciclul vicios al gândirii iraționale și al problemelor de externalizare, care, ulterior, îi pun la risc de a comite acte de agresivitate prin bullying.

4.2.2. Implicații metodologice

Teza de față aduce implicații metodologice importante în domeniul de cercetare al bullying-ului prin studiile 1 și 2. Studiul 1 a fost prima meta-analiză cantitativă care a sintetizat efectul

programelor anti-bullying în prevenția bullying-ului și cyberbullying-ului în rândul copiilor și adolescenților. Tot în studiul 1, am abordat o serie de limitări metodologice majore ale meta-analizelor anterioare privind eficiența programelor de prevenție anti-bullying (ex., estimarea mărimii efectului pentru post-intervenție și follow-up, includerea în estimarea mărimii efectelor doar a programelor a căror scop a fost prevenția). Prin rezultatele privind efectul întârziat al programelor multi-nivelare asupra victimizării prin bullying, atragem atenția asupra necesității utilizării unor măsurători repetate, după finalizarea programelor, înainte a trage concluzii despre eficiența programelor de prevenție anti-bullying.

Studiul 2 aduce contribuții metodologice importante în domeniul evaluării validate științific a comportamentului de bullying. Prin confirmarea structurii factoriale și demonstrarea invarianței de măsurare în funcție de gen, vârstă și status clinic a scalei APRI-BT, am validat un instrument în limba română care măsoară agresivitatea și victimizarea prin bullying, împreună cu cele 3 forme specifice de manifestare. Studiul 2 oferă totodată o bază psihometrică pentru comparații valide între diferite populații cu privire la frecvența comportamentelor de bullying. Astfel, APRI-BT poate fi folosită pentru a compara nivelul total de agresivitate și victimizare prin bullying, respectiv nivelul formelor specifice de bullying (fizic, social, verbal) între băieți și fete, adolescenți și preadolescenți, respectiv între populația generală și populația clinică, eliminând posibilitatea ca diferențele observate în nivelul comportamentelor de bullying să se datoreze modelului structural sau altor artefacte de măsurare. Nu în ultimul rând, studiul 2 răspunde nevoii unei strategii unitare de evaluare a comportamentelor de bullying, astfel încât să se asigure comparabilitatea prevalenței bullying-ului între diferite țări (Modecki et al., 2014).

4.2.3. Implicații practice

Prin intermediul studiului 1, lucrarea de față oferă informații utile care să ghideze practicienii instituțiile abilitate pentru implementarea de programe la nivel național în luarea unei decizii bazate pe dovezi empirice privind selecția și implementarea programelor de prevenție anti-bullying și anti-cyberbullying. Mai specific, dat fiind că programele de prevenție, multi-nivelare sunt eficiente în prevenția agresivității și victimizării prin bullying, practicienii sunt încurajați să adopte și să implementeze programe de prevenție, având la bază această abordare teoretică. În plus, prin documentarea unor efecte întârziate asupra victimizării prin bullying, meta-analiza atrage atenția asupra necesității încorporării în programele existente a unei componente care să țintească mai mult factorii de risc specifici ai victimizării prin bullying, pentru a accelera beneficiile pentru tinerii aflați la risc să devină victime ale bullying-ului. Totodată, rezultatele meta-analizei indică 1) necesitatea implicării părinților în programele de prevenție 2) selectarea și implementarea unor programe de scurtă durată, de maxim 6 luni. Acest ultim aspect este deosebit de important atunci când ne referim la programe de prevenție multi-nivelare anti-bullying, deoarece, în momentul de față, majoritatea programelor de prevenție implementate în școli sunt de lungă durată (durata medie fiind de 1 an școlar) (Gaffney et al., 2019). Acest lucru ridică semne serioase de întrebare despre balanța costuri-beneficii, din moment ce meta-analiza noastră a arătat că investind mai mult timp, resurse și personal nu produce neapărat efecte mai bune. Nu în ultimul rând, rezultatele mai

puțin optimiste cu privire la eficiența programelor multi-nivelare în prevenția cyberbullying-ului atrag atenția practicienilor și instituțiilor abilitate cu privire la eficiența lor limitată.

Prin studiul 2 am oferit practicienilor o scală multidimensională care evaluează frecvența implicării adolescenților în comportamente de bullying ca victime sau agresori. La nivel național, acest aspect este critic, în contextul adoptării relativ recente a legii anti-bullying în România, care prevede nevoia de evaluare a frecvenței bullying-ului în școli și identificarea acurată a victimelor și agresorilor, ca prim pas important în managementul comportamentelor de bullying.

Rezultatele studiilor 3 și 4 au de asemenea implicații practice, oferind un reper pentru practicieni cu privire la potențialele mecanisme care trebuie abordate în programele de prevenție și intervenție a bullying-ului. Mai specific, studiul 3 sugerează că, atunci când dezvoltăm sau implementăm programe de prevenție sau intervenție destinate problemei bullying-ului în rândul tinerilor, îmbunătățirea relației de atașament cu părinții și prietenii, respectiv restructurarea gândurilor de ostilitate ar trebui să fie componente comune ale programelor pentru adolescenții aflați la risc de a deveni victime sau agresori, în timp ce modificarea gândurilor automate de amenințare socială ar trebui abordate doar în relație cu victimizarea. Mai mult decât atât, rezultatele studiului 4 indică faptul că nivelul de iraționalitate și problemele de externalizare ar trebui să constituie ținte principale a programelor de intervenție pentru victimele bullying-ului.

4.3. Limite și Direcții Viitoare de Cercetare

Deși teza de față are numeroase implicații teoretice, metodologice și practice, există o serie de limite care trebuie luate în considerare în interpretarea rezultatelor. În primul studiu, mărimea efectului pentru programele de prevenție anti-bullying asupra cyberbullying-ului și asupra victimizării la follow-up se bazează pe un eșantion mic de studii primare ($n=5$). Cu toate acestea, acest aspect se datorează criteriile includere stringente, din moment ce am optat să includem în meta-analiză doar studiile cu cel mai riguros design, și anume studiile clinice controlate randomizate. În plus, deși am obținut o eterogenitate ridicată, doar câțiva dintre moderatori testați au explicat această eterogenitate. Deși există dovezi care sugerează că variabile precum proporția băieți - fete din eșantion sau sursa de raportare a comportamentului de bullying (auto-raportare, profesori, colegi, părinți) ar putea influența mărimea efectului programelor de prevenție, nu am putut include acești moderatori în analizele de moderare din cauza raportării insuficiente a acestor informații în studiile primare (Slattery, George, & Kern, 2019; Vivolo-Kantor et al., 2014). O altă limită importantă a studiului 1 este aceea că studiile primare incluse au avut un risc de distorsiune ridicat. Calitatea metodologică a studiilor primare ridică semne de întrebare cu privire la acuratețea concluziilor pe care le putem trage pe baza rezultatelor privind eficiența programelor multi-nivelare de prevenție a bullying-ului. Prin urmare, este imperativ ca studiile viitoare să fie planificate și implementate în așa fel încât riscul de distorsiune să fie redus la minim.

O altă limită majoră privește design-ul transversal folosit în studiile 3 și 4 pentru a testa efectele indirecte, ceea ce nu ne permite să formulăm concluzii ferme cu privire la direcția efectelor și relația de cauzalitate. Prin urmare, studiile viitoare ar putea utiliza un design longitudinal pentru a

putea surprinde mai bine direcția relațiilor postulate în cele două studii. Design-ul transversal este și o limită a studiului 2, deoarece nu ne permite să facem inferențe cu privire la stabilitatea scalei pe termen lung. Studii viitoare ar putea realiza studii longitudinale pentru a testa și invarianța longitudinală a scalei de bullying APRI-BT.

În studiile 3 și 4 ne-am focalizat pe rolul atașamentului față de părinți și prieteni, gândurilor automate negative, cognițiile iraționale precum și a problemelor de externalizare în implicarea în comportamente de bullying ale adolescenților. O direcție importantă de cercetare ar fi investigarea dintr-o perspectivă social-ecologică și a altor factori parentali, precum strategii comportamentale de parenting sau psihopatologia părinților ca factori de risc distali, precum și a altor factori individuali proximali, fie cognitivi (cogniții implicite) fie afectivi (furie, anxietate, depresie, vinovăție) pentru a explica comportamentele de bullying în rândul adolescenților. (Cook et al., 2010; Lereya et al., 2013). De asemenea, ar fi interesant ca cercetări viitoare să extindă investigarea modelelor din studiile 2 și 3, integrând factori de risc sau protectori de la alte nivele ale sistemului social-ecologic, precum factori de la nivelul școlii sau de la nivelul comunității. De exemplu, s-a arătat în mod repetat că relația dintre elevi și profesori este un predictor pentru frecvența comportamentelor de bullying (Bacchini et al., 2009). Astfel, o direcție viitoare de cercetare ar viza rolului protector al relației elev-profesor în asocierea dintre factori de risc individuali sau vulnerabilitățile familiale și implicarea în comportamente de agresivitate sau agresivitate.

4.4. Sumar al Concluziilor Generale

Pe baza studiilor prezentei teze, pot fi trase următoarele concluzii:

- 1) Programele de prevenție multi-nivelare sunt eficiente în prevenția agresivității prin bullying, iar efectul se menține și la follow-up. În ceea ce privește victimizarea prin bullying, am documentat efecte întârziate, din moment ce efectul a fost semnificativ doar la follow-up, nu și imediat după finalizarea programelor. În ambele cazuri, mărimea efectului a fost mică. Rezultate mai puțin promițătoare au fost observate privind cyberbullying-ul - unde am obținut un efect nesemnificativ atât pentru cybervictimizare cât și pentru cyberagresivitate.
- 2) Pe de altă parte, o direcție promițătoare în asigurarea eficienței programelor de prevenție multi-nivelare constă în implicarea părinților în programele de prevenție a bullying-ului, dat fiind faptul că doar programele cu o componentă parentală au avut un efect semnificativ asupra agresivității prin bullying, post-intervenție și follow-up, respectiv asupra victimizării la follow-up.
- 3) Programele de prevenție de scurtă durată (6 luni sau mai puțin) produc efecte mai mari în prevenția bullying-ului, comparativ cu programele de lungă-durată. Prin urmare, scurtarea duratei programelor de prevenție ar putea duce la creșterea eficienței, dar în același timp vor aduce beneficii și din punct de vedere al costurilor de implementare.

- 4) Versiunea în limba română a scalei *Adolescent Peer Relationship Instrument – Bully/Target* s-a dovedit a fi invariantă în funcție de gen, vârstă și status clinic. Acest lucru sugerează că structura factorială a scalei, încărcarea factorială și mediile latente sunt similare între băieți și fete, preadolescenți și adolescenți, precum și între populația clinică și non-clinică. Prin urmare, scala APRI-BT poate fi folosită pentru comparații valide între grupuri, eliminând riscul ca potențialele diferențe observate în frecvența bullying-ului să se datoreze unor erori/artefacte de măsurare.
- 5) Atașamentul față de părinți și prieteni este indirect asociat atât cu victimizarea cât și cu agresivitatea prin bullying prin intermediul gândurilor automate negative. Cu alte cuvinte, calitatea atașamentului față de mamă, tată și prieteni influențează modul în care adolescenții gândesc despre sine, despre ceilalți și despre viață în general, ceea ce, în continuare, crește probabilitatea acestor adolescenți de implicare în fenomenul de bullying, fie ca victime, fie ca agresori.
- 6) Specificitatea temei gândurilor automate negative este relevantă pentru a explica de ce unii adolescenți cu un atașament problematic față de părinți și prieteni devin agresori, în timp ce alții devin victime ale bullying-ului. Astfel, gândurile de ostilitate sunt mecanismul care leagă calitatea atașamentului de agresivitatea prin bullying, în timp ce o combinație de gânduri de ostilitate și amenințare socială sunt relevante pentru a explica asocierea dintre atașamentul problematic față de părinți și prieteni și victimizarea prin bullying.
- 7) Cogițiile iraționale și problemele de externalizare sunt un potențial mecanism care explică tranziția adolescenților de la rolul de victime la cel de agresori, atât fiecare separat cât și printr-o cale serială în care iraționalitatea operează ca prim mediator iar problemele de externalizare ca mediator secundar. Spre deosebire de studiul 3, unde am demonstrat că atașamentul față de părinți și prieteni este importat în predicția apariției comportamentelor de bullying, studiul 4 arată că atașamentul nu are un rol protectiv în tranziția de la victimizare la agresivitate în rândul adolescenților.

Bibliografie

- Abrams, M., & Ellis, A. (1994). Rational Emotive Behaviour Therapy in the treatment of stress. *Journal of Guidance and Counseling*, 22(1), 117-123.
- Arënlju, A., Strohmeier, D., Konjufca, J., Yanagida, T., & Burger, C. (2019). Empowering the peer group to prevent school bullying in Kosovo: Effectiveness of a short and ultra-short version of the ViSC social competence program. *International Journal of Bullying Prevention*.
- Arseneault, L., Milne, B. J., Taylor, A., Adams, F., Delgado, K., Caspi, A., & Moffitt, T. E. (2008). Being bullied as an environmentally mediated contributing factor to children's internalizing problems: a study of twins discordant for victimization. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 162(2), 145–150.
- Baldry, A. C. (2004). The impact of direct and indirect bullying on the mental and physical health of Italian youngsters. *Aggressive behaviour*, 30, 343–355.
- Beck, A. T. (1987). Cognitive models of depression. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 1, 5–37.
- Bentler, P.M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238–246.
- Bernard, M.E. (2012). *Bullying: The power to cope*. Melbourne, Australia: The Bernard Group.
- Bernard, M. E., & Cronan, F. (1999). The child and adolescent scale of irrationality: Validation data and mental health correlates. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 13(2), 121–132.
- Biswas, T., Scott, J.G., Munir, K., Hannah, J., Thomas, K.H., Huda, M.M., Hasan, M., de Vries, T.D., Baxter, J., Mamun, A.A. (2020). Global variation in the prevalence of bullying victimisation among adolescents: role of peer and parental supports. *EClinical Medicine*, 20, 100-276.
- Boden, J. M., van Stockum, S., Horwood, L. J., & Fergusson, D. M. (2016). Bullying victimization in adolescence and psychotic symptomatology in adulthood: evidence from a 35-year study. *Psychological medicine*, 46(6), 1311–1320.
- Bowlby, J. (1969/82). *Attachment and loss. Vol. I: Attachment*. New York: Basic Books.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. Chichester: Wiley
- Brimblecombe, N., Evans-Lacko, S., Knapp, M., King, D., Takizawa, R., Maughan, B., & Arseneault, L. (2018). Long term economic impact associated with childhood bullying victimisation. *Social science & medicine* (1982), 208, 134–141.
- Byrne, B. M. (2012). *Multivariate applications series. Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications, and programming*. New York, NY, US: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Callaghan, M., Kelly, C., & Molcho, M. (2019). Bullying and bystander behaviour and health outcomes among adolescents in Ireland. *Journal of epidemiology and community health*, 73(5), 416–421.
- Camodeca, M., & Goossens, F. A. (2005). Aggression, social cognitions, anger and sadness in bullies and victims. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 46(2), 186–197.
- Calvete, E., Fernández-González, L., González-Cabrera, J. M., & Gámez-Guadix, M. (2018). Continued bullying victimization in adolescents: Maladaptive schemas as a mediational mechanism. *Journal of Youth and Adolescence*, 1–11.
- Chan, H. C. O., & Wong, D. S. W. (2015). The overlap between school bullying perpetration and victimization: Assessing the psychological, familial, and school factors of Chinese adolescents in Hong Kong. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 3224–3234.

- Chen, F.F.(2007).Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural Equation Modeling*, 14,464–504.
- Chen, F. F., Sousa, K. H., & West, S. (2005). Testing measurement invariance of second-order factor models. *Structural Equation Modeling*, 12(3), 471-492.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioural sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Cook, C.R., Williams, K.R., Guerra, N.G., Kim, T.E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25, 65-83.
- Copeland, W. E., Wolke, D., Angold, A., & Costello, E. J. (2013). Adult psychiatric outcomes of bullying and being bullied by peers in childhood and adolescence. *JAMA Psychiatry*, 70(4), 419–426.
- Cross, D., Shaw, T., Hadwen, K., Cardoso, P., Slee, P., Roberts, C., Thomas, L., & Barnes, A. (2016). Longitudinal impact of the Cyber Friendly Schools program on adolescents' cyberbullying behaviour. *Aggressive behaviour*, 42(2), 166–180.
- Cudeck, R., & M. W. Browne, M. W. (1983). Cross-validation of covariance structures. *Multivariate behavioural Research*, 18, 147-167.
- Dimitrov D. M. (2010). Testing for factorial invariance in the context of construct validation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 43.
- Duval, S., & Tweedie, R. (2000). Trim and fill: A simple funnel-plot-based method of testing and adjusting for publication bias in meta-analysis. *Biometrics*, 56(2), 455–463.
- Eastman, M., Foshee, V., Ennett, S., Sotres-Alvarez, D., Reyes, H. L. M., Faris, R., & North, K. (2018). Profiles of internalizing and externalizing symptoms associated with bullying victimization. *Journal of Adolescence*, 65, 101–110.
- Ein-Dor, T., & Doron, G. (2015). Attachment and psychopathology. In J. A. Simpson & S. Rholes (Eds), *Attachment theory and research: New directions and emerging themes*, (pp. 346–373) . Washington, DC: American Psychological Association.
- Eldridge, S. Campbell, M. Campbell, M, Drahota, A., Giraudeau, B., Higgins, J., Reeves, B., & Nandi Siegfried, N. (2016). *Revised Cochrane risk of bias tool for randomized trials (RoB 2.0). Additional considerations for cluster-randomized trials*. Retrieved from <https://sites.google.com/site/riskofbiastool/welcome/rob-2-0-tool/archive-rob-2-0-cluster-randomized-trials-2016?authuser=0>
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (Eds.). (2004). *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Espelage, D. L., Rao, M. A., & Rue, L. D. L. (2013). Current research on school-based bullying: A social-ecological perspective. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 22(1), 21–27.
- Fives, C. J., Kong, G., Fuller, J. R., & DiGiuseppe, R. (2011). Anger, aggression, and irrational beliefs in adolescents. *Cognitive Therapy and Research*, 35(3), 199–208.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Fraley, R. C., Heffernan, M. E., Vicary, A. M., & Brumbaugh, C. C. (2011). The Experiences in Close Relationships-Relationship Structures questionnaire: A method for assessing attachment orientations across relationships. *Psychological Assessment*, 23, 615-625.
- Fullchange, A., & Furlong, M. J. (2016). An Exploration of Effects of Bullying Victimization From a Complete Mental Health Perspective. *SAGE Open*, 6, 1-12.
- Fung, A. L.-C. (2012). Intervention for aggressive victims of school bullying in Hong Kong: A longitudinal mixed-methods study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 53, 360–367.

- Gaffney, H., Ttofi, M.M, & Farrington, D. (2019). Evaluating the effectiveness of school-bullying prevention programs: An updated meta-analytical review. *Aggression and Violent behaviour, 45*, 111-133.
- Gamble, S. A., & Roberts, J. E. (2005). Adolescents' perceptions of primary caregivers and cognitive style: The roles of attachment security and gender. *Cognitive Therapy and Research, 29*(2), 123–141
- Gini, G. (2008). Associations between bullying behaviour, psychosomatic complaints, emotional and behavioural problems. *Journal of paediatrics and child health, 44*(9), Gini, G., & Pozzoli, T. (2009). Association between bullying and psychosomatic problems: a meta-analysis. *Pediatrics, 123*(3), 1059–1065.492–497.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: a research note. *J Child Psychol Psychiatry, 38*(5), 581-586.
- Gradinger, P., Yanagida, T., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2015). Prevention of cyberbullying and cyber victimization: Evaluation of the ViSC Social Competence Program. *Journal of School Violence, 14*(1), 87–110.
- Gullone, E., & Robinson, K. (2005). The Inventory of Parent and Peer Attachment—Revised (IPPA-R) for children: A psychometric investigation. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 12*(1), 67–79.
- Haltigan, J. D., & Vaillancourt, T. (2014). Joint trajectories of bullying and peer victimization across elementary and middle school and associations with symptoms of psychopathology. *Developmental Psychology, 50*, 2426–2436.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis*. New York: Guilford Press.
- Hogendoorn, S. M., Wolters, L. H., Vervoort, L., Prins, P. J. M., Boer, F., Kooij, E., & de Haan, E. (2010). Measuring negative and positive thoughts in children: An adaptation of the Children's Automatic Thoughts Scale (CATS). *Cognitive Therapy and Research, 34*(5), 467–478.
- Hutson, E., Kelly, S., & Militello, L. K. (2018). Systematic Review of Cyberbullying Interventions for Youth and Parents With Implications for Evidence-Based Practice. *Worldviews on evidence-based nursing, 15*(1), 72–79.
- Insel T. R. (2015). The NIMH experimental medicine initiative. *World psychiatry : official journal of the World Psychiatric Association (WPA), 14*(2), 151–153.
- Jiménez Barbero, J. A., Ruiz Hernández, J., Llor-Zaragoza, L., Pérez-García, M., & Llor-Esteban, B. (2015). Effectiveness of anti-bullying school programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review, 61*, 165-175.
- Jöreskog, K.G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International.
- Kamkar, K., Doyle, A-B., & Markiewicz, D. (2012). Insecure attachment to parents and depressive symptoms in early adolescence: Mediating roles of attributions and self-esteem. *International Journal of Psychological Studies, 4*(2), 3-18.
- Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: grades 4-6. *Child development, 82*(1), 311–330.
- Kline, R. B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.
- Kochel, K. P., Ladd, G. W., Bagwell, C. L., & Yabko, B. A. (2015). Bully/Victim Profiles' Differential Risk for Worsening Peer Acceptance: The Role of Friendship. *Journal of applied developmental psychology, 41*, 38–45.

- Lee, A., & Hankin, B. L. (2009). Insecure attachment, dysfunctional attitudes, and low self-esteem predicting prospective symptoms of depression and anxiety during adolescence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology: The Official Journal for the Society of Clinical Child and Adolescent Psychology, American Psychological Association, Division 53*, 38(2), 219–231.
- Lereya, T., Samara, M., & Wolke, D. (2013). Parenting behaviour and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect*, 37.
- Markopoulos, Z. & Bernard, M.E. (2015). Effect of the Bullying: The Power to Cope Program on Children's Response to Bullying. *Journal of Relationships Research*, 6, e13
- Marsh, H. W., Nagengast, B., Morin, A. J. S., Parada, R. H., Craven, R. G., & Hamilton, L. R. (2011). Construct validity of the multidimensional structure of bullying and victimization: An application of exploratory structural equation modeling. *Journal of Educational Psychology*, 103(3), 701-732.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., & Runions, K. C. (2014). Bullying Prevalence Across Contexts: A Meta-analysis Measuring Cyber and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55(5), 602–611.
- Moore, S. E., Norman, R. E., Suetani, S., Thomas, H. J., Sly, P. D., & Scott, J. G. (2017). Consequences of bullying victimization in childhood and adolescence: A systematic review and meta-analysis. *World journal of psychiatry*, 7(1), 60–76.
- Murphy, T. L., Laible, D., & Augustine, M. (2017). The influences of parent and peer attachment on bullying. *Journal of Child and Family Studies*, 26, 1388–1397.
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (2017). *Mplus: Statistical Analysis with Latent Variables: User's Guide (Version 8)*. Los Angeles, CA: Authors.
- Natesan, P., Mitchell, M. E., Glover, R.J. (2018). Early Predictors of Child's Bully and Victim Statuses: A Longitudinal Investigation Using Parent, Teacher, and Student Reports From National Data. *Frontiers in Education*, 3.
- Neziroglu F., Borda T., Khemlani-Patel S.&Bonasera B. (2018). Prevalence of bullying in a pediatric sample of body dysmorphic disorder. *Comprehensive Psychiatry*. 87, 12-16.
- Newman, R. S., & Murray, B. J. (2005). How students and teachers view the seriousness of peer harassment: When is it appropriate to seek help? *Journal of Educational Psychology*, 97(3), 347-365.
- Nikiforou, M., Georgiou, S. N., & Stavrinides, P. (2013). Attachment to parents and peers as a parameter of bullying and victimization. *Journal of Criminology*, 1-9.
- Ostrov, J. M., Kamper-DeMarco, K. E., Blakely-McClure, S. J., Perry, K. J., & Mutignani, L. (2019). Prospective associations between aggression/bullying and adjustment in preschool: Is general aggression different from bullying behaviour? *Journal of Child and Family Studies*, 28(9), 2572–2585
- Owens, L., Skrzypiec, G., & Wadham, B. (2014). Thinking patterns, victimisation and bullying among adolescents in a South Australian metropolitan secondary school. *International Journal of Adolescence and Youth*, 19(2), 190–202.
- Parada, R. H. (2000). *Adolescent Peer Relations Instrument: A theoretical and empirical basis for the measurement of participant roles in bullying and victimization of adolescence. An interim test manual and a research monograph: A test manual*. Penrith, New South Wales, Australia: University of Western Sydney, Self-Concept Enhancement and Learning Facilitation (SELF) Research Centre, Publication Unit.

- Pellegrini, A. D., & Bartini, M. (2000). A Longitudinal study of bullying, victimization, and peer affiliation during the transition from primary school to middle school. *American Educational Research Journal*, 37(3), 699–725.
- Prochaska, J. O., & Velicer, W. F. (1997). The Transtheoretical Model of Health behaviour Change. *American Journal of Health Promotion*, 12(1), 38–48.
- Rose, C. A., & Gage, N. A., (2017). Exploring the involvement of bullying among students with disabilities over time. *Exceptional Children*, 83, 298-314.
- Rush, A. J., & Beck, A. T. (Section Eds.). (1988). Cognitive therapy. In R. E. Hales & A. J. Frances (Eds.), *Review of psychiatry: 7*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Sabanc, Y., & Çekiç, A. (2019). The Relationship between Irrational Beliefs, Resilience, Psychological Needs, Cyberbullying and Cyber Victimization. *Universal Journal of Educational Research*, 7(3), 700-706.
- Schacter, H. L., & Margolin, G. (2019). The Interplay of Friends and Parents in Adolescents' Daily Lives: Towards A Dynamic View of Social Support. *Social development (Oxford, England)*, 28(3), 708–724.
- Silverman, S., & DiGiuseppe, R. (2001). Cognitive-behavioural Constructs and Children's behavioural and Emotional Problems. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-behaviour Therapy*, 19, 119–134.
- Sittichai, R. & Smith, P. K. (2015). Bullying in south-east Asian countries: A review. *Aggression and Violent behaviour*, 23, 22–35.
- Slattery, L.C., George, H.P, & Kern, L. (2019). Defining the word bullying: Inconsistencies and lack of clarity among current definitions. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 63(3), 227-235.
- Smith, S. W., Lochman, J. E., & Daunic, A. P. (2005). Managing aggression using cognitive-behavioural interventions: State of the practice and future directions. *behavioural Disorders*, 30(3), 227–240.
- Swearer, S. M., & Hymel, S. (2015). Understanding the psychology of bullying: Moving toward a social-ecological diathesis-stress model. *The American Psychologist*, 70(4), 344–353.
- Ttofi, M.M., & Farrington, D.P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7, 27–56.
- Ttofi, M. M., Farrington, D. P., & Lösel, F. (2012). School bullying as a predictor of violence later in life: A systematic review and meta-analysis of prospective longitudinal studies. *Aggression and Violent behaviour*, 17(5), 405–418.
- van Aar, J., Leijten, P., Orobio de Castro, B., & Overbeek, G. (2017). Sustained, fade-out or sleeper effects? A systematic review and meta-analysis of parenting interventions for disruptive child behaviour. *Clinical Psychology Review*, 51, 153-163
- Vivolo-Kantor, A. M., Martell, B. N., Holland, K. M., & Westby, R. (2014). A systematic review and content analysis of bullying and cyber-bullying measurement strategies. *Aggression and violent behaviour*, 19(4), 423–434.
- Walters, G. D., & Espelage, D. L. (2018). From victim to victimizer: Hostility, anger, and depression as mediators of the bullying victimization–bullying perpetration association. *Journal of School Psychology*, 68, 73–83.
- Welsh, B.C., Farrington, D.P., & Sherman, L.W. (Eds.) (2001). *Costs and benefits of preventing crime*. Boulder, Co: Westview Press.
- Werner-Seidler, A., Perry, Y., Calear, A. L., Newby, J. M., & Christensen, H. (2017). School-based depression and anxiety prevention programs for young people: A systematic review and meta-analysis. *Clinical psychology review*, 51, 30–47.

WHO/GSHS (2016). Global School-based Student Health Surveys, available at <http://www.who.int/chp/gshs/en/>

Wölfer, R., & Scheithauer, H. (2014). Social influence and bullying behaviour: intervention-based network dynamics of the fairplayer.manual bullying prevention program. *Aggressive behaviour*, 40(4), 309–319.